

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ДАНИЛЮК ДМИТРО ДМИТРОВИЧ

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В ЗАКАРПАТТІ

(з кінця XVIII – до середини XX ст.)

Спеціальність 07.00.02 – історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Ужгород – 1994

АВ 31.358

Робота виконана на кафедрі історії України Ужгородського державного університету.

Офіційні опоненти: Гранчак Іван Михайлович, доктор історичних наук,
професор
Кравець Микола Миколайович, доктор історичних
наук, професор
Сарбей Віталій Григорович, доктор історичних
наук, професор

Провідна організація - Інститут Українознавства АН України
ім. І.П.Крип'якевича

Захист відбудеться 16 грудня 1994 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 15.01.04 при Ужгородському державному університеті (294000, м.Ужгород, вул. Університетська, 12).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Ужгородського державного університету.

Автореферат розіслано 15 листопада 1994 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради *Матювка М.П.* Матювка М.П.

Актуальність проблеми. У часи національно-культурного відродження України, розбудови її державності природно зростає інтерес до її історичного минулого. Доступ до архівних матеріалів, відкриття спецфондів, розкріпачення думки дослідників відкрили широкі шляхи пізнання наукової спадщини, створеної попередниками упродовж століть. Провідні наукові заклади України в останній час роблять спробу глибокого і об'єктивного аналізу стану української історичної науки, складено нарешті програму комплексного дослідження і висвітлення всіх періодів і проблем історії українського народу від найдавніших часів дотепер.¹ Одним із важливих частин цієї програми є зокрема видання наукової спадщини, якісно новий підхід до оцінки як вітчизняних, так і зарубіжних праць, присвячених найбільш актуальним проблемам нашого історичного минулого. Саме ця частина програми успішно перетворюється в життя. Народу повертається наукова спадщина класиків української історіографії, імена яких тривалий час були заборонені або й забуті. Уже вийшли у світ праці Д.М.Бантиш-Каменського, М.І.Костомарова, М.С.Грушевського, Д.І.Дорошенка, Д.І.Багалія, Д.І.Яворницького. Видано, зокрема, такий шедевр історичної думки, як "Історія Русів",² по-новому визначено місце у історіографії таких її представників, як М.М.Аркас,³ О.І.Рігельман⁴ та ін. Переоцінюється розвиток історичної науки в Україні взагалі.⁵

Картина української історіографії не буде, однак, повною аж доти, поки не окреслиться чітко стан історичної науки в окремих регіонах країни, в тому числі і в Закарпатті, адже цей край є складовою частиною України, а його минуле нерозривно пов'язане зі східним слов'янством. Протягом віків Закарпаття, знаходячись у складі інших

-
1. Див.: Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР//Український історичний журнал. (Далі - УІЖ). - 1990. - № II. - С.3-9; № 12. - С.3-11.
 2. Історія Русів/Український переклад Івана Драча. - Київ, 1991. - 318 с.
 3. Аркас Микола. Історія України-Русі/Автор вступної статті і коментарів В.Г.Сарбей. - Одеса, 1994. - 390 с.
 4. Сас П.М. Історик українського козацтва О.Рігельман//УІЖ. - 1991. - № 5. - С. 96-108.
 5. Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. Доля науки в Україні (кінець XIX ст.-30-ті роки XX ст.)//УІЖ. - 1993. - № 4-6. - С.3-14.

держав (Угорщина, Австрія, Австро-Угорщина, Чехословаччина) не поривало зв'язків з Україною та Росією, вважало себе частков східного слов'янства. У той же час кожен регіон України не був у таких тісних економічних, політичних і культурних взаємозв'язках з народами Європи, як Закарпаття. Його історичне минуле й майбутнє цікавили відомих вчених України, Росії, Угорщини, Чехословаччини, Австрії, Німеччини, інших держав світу. З кінця XVIII і до середини XX ст. історії Закарпаття присвячена значна кількість літератури, автори якої висували різні концепції історичного розвитку краю. Розібратися у їх суті особливо важливо сьогодні, в умовах боротьби за суверенітет і розвиток незалежної Української держави.

Ще більш важливим завданням є вивчення процесу зародження та розвитку історичної науки в самому Закарпатті. Адже цей край ще в кінці XVIII - на початку XIX ст. дав світові імена вчених-істориків, культурно-освітніх діячів, які стали відомими далеко за його межами. Закарпатці жили і працювали в Україні, Росії, Угорщині, Болгарії, Італії, залишили помітний слід у науці й культурі сусідніх народів. У свою чергу, освоївши найкращі досягнення європейської культури, вони створили праці не тільки українською та російською, а й угорською та латинською мовами, що друкувалися у Львові і Києві, Москві й С-Петербурзі, Будапешті, Відні і Празі. Чимало з написаного залишилося в рукописах, не все дійшло до нас.

На жаль, багато з того, що було написано і видане до 1945 р., радянська історіографія вважала ненауковим, було сховане у спецфондах, ізольоване від дослідників, і до останніх років, по суті, не вивчалось. Це призвело до значного приниження культурно-освітнього рівня закарпатських українців на окремих етапах їх історичного розвитку. Крім того, історіографія втратила вагомі аргументи в боротьбі проти антинаукових концепцій деяких угорських, австрійських, російських та місцевих дослідників кінця XIX - початку XX ст., та й новіших зарубіжних досліджень останніх десятиліть. Одна з таких концепцій, зокрема, побудована на твердженні, що закарпатські русини, мовляв, з'явилися в Карпатах не раніше XIII ст. і не мають, отже, нічого спільного зі східними слов'янами, а в процесі історичного розвитку стали "рутенами", "угроросами", "карпаторосами" і повністю зв'язані з історією Угорщини, Австрії, Чехословаччини. Так, наприклад, закарпатець О.Бонкало всупереч історичним фактам в угоду угорському фашистському режимові писав, що "русини жили на одній частині Карпатських гор, оторвалися от других восточных славян и их язык

и образования развивались в иншом напрямі от тамтѣх".¹ А тому, мовляв, "наші русини жили в Мадярщині и не мали ані політичні, ані культурні отношеня з великороссами або украинцями. Что церковні книги приносили з Росіи або Польщі, не означає культурні звязки. Там куповали книги, де могли".²

Дослідники приділяли певну увагу розвитку науки в Закарпатті, але предметом їх студій був внесок вчених у розвиток економічної,³ філософської⁴ та педагогічної⁵ думки, аналіз літературного процесу,⁶ театру⁷ й образотворчого мистецтва.⁸ Поза увагою тривалий час залишалась історична наука, що значно збіднювало уяву про наукове Закарпаття.

Предмет та хронологічні рамки дослідження. Предметом дисертаційного дослідження є маргіналії (покрайні записи на чистих полях книг і рукописів – дарчі, вкладні, читацькі, власні і т.д.), літописні записки ("Тукливська літопись") як перша форма фіксації історичних знань, наукова спадщина всіх закарпатських істориків, починаючи від Т.Базилевича (1742–1821 рр.) і завершуючи публікаціями 1944 р., які виходили в Угорщині, Австрії, Україні та Росії. Для всебічного вис-

1. Бонкало Александр. Руський літературний язык//Зоря-Назнал. - Унгвар, 1941. - № 1-2. - С.64.
2. Там же. - С.66.
3. Фатеев А.Н. Академическая и государственная деятельность М.А.Балугьянского в России//Карпаторусский сборник. - Ужгород, 1931. - С.146-203.
4. Потушняк Ф.М. Короткий нарис філософії Підкарпаття//Літературна неділя. - Унгвар, 1943. - Річник III. - С.17-20, 32-34, 43-47, 54-56, 68-70; Кашула И.Ю. Философская и общественно-политическая мысль в Закарпатье середины XIX века.А.В.Духнович. Автореф. канд. диссертации. - Киев, 1970.
5. Гомоннай В.В. Нариси з розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (дорадянський період). - Ужгород, 1990. - Ч.1.
6. Митанич О.В. Література Закарпаття XVII-XVIII століть: Історико-літературний нарис. - Київ, 1964; Микитась В.Д. Давня література Закарпаття. - Ужгород, 1968.
7. Шерегій Дрїй. Нариси історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. - Братіслава-Львів, 1993. - 409 с.
8. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. - Київ, 1974.

вітлення питання залучаються й праці тих угорських¹ та німецьких² дослідників, які мають безпосереднє відношення до Закарпаття і найбільш повно відображають концепції його історичного розвитку, а також видання латинською мовою з історії окремих закарпатських комітатів.³ Не залишасмо поза увагою і рукописи, в яких висвітлюється певна проблема, наприклад соціально-економічне становище селянства та суспільно-політичне життя Закарпаття. Такими є, зокрема, рукописні твори М.Андрелли,⁴ О.В.Духновича⁵ та ін. Звертаємо увагу й на таке важливе історіографічне джерело, як епістолярна спадщина закарпатських просвітителів другої половини ХІХ ст., зокрема, листи О.Духновича,⁶ А.Кралцицького,⁷ І.Раковського⁸ до львівських культурно-освітніх діячів. Щодо періоду 20-30-х років ХХ ст. аналізуємо праці всіх авторів,

1. Mégyásos Karoly. A magyarországi oroszok története. - Pest, 1850. - III+162 p.; Lehoszky T. Bereg varasque monographiaja. - Kotet I. - Ungvar, 1831. - 459 p.; kotet II. - Ungvar, 1831. - 501 p.; Kotet III. - Ungvar, 1832. - 360 p.; Hodinka Antol. A Munkacsi görzkatolikus ruszokseg tortenete. - Budapest, 1909. - 856 p.
2. Bidermann R.T. Die ungarischen Ruthenen ihr wohngebiet, ihr zwerb und ihre Gieschichte. - Insbruk, 1862. - T.I. - 140 p.; T.II. - Insbruk, 1867. - 120 p.
3. Szirmai Antonius. Notitia politicae, historica, topographica incliti comitatus ungochiensis. - Pestini. - 1803. - 202 p.
4. Андрелла М. Логос. - 1691, 1692. - 144 с. // Львівська наук. б-ка ім. В.Стефаніка АН України. - Відділ рукописів. № 325; Він же. Оборона. / А.Петров. Матеріали для історії Угорської Русі. - Петроград, 1921. - Вып. VII. - С.227-295.
5. Духнович А.В. О народах Крайнянских или Карпатороссах угорских... // Забавки. - Пряшев, 1848. - Ч.П. - С.1-77 // Львівська наук. б-ка ім. В.Стефаніка. - Відділ рукописів; Він же. Естествонно-духовные рассуждения. - Пряшев, 1855. - 205 с. // Там же; Він же. Дело от безделія. - Пряшев, 1859. - 346 с. // Там же.
6. Студиянський Кирило. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. - Львів, 1905. Оригінали листів зберігаються у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка, у фонді Я.Головацького.
7. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка. - Відділ рукописів. № 205.
8. Там же. № 304.

незалежно від їх приналежності до наукових шкіл та течій в суспільно-політичному житті Закарпаття, яких було чимало у період його входження до складу Чехословаччини. Єдиним критерієм визначення правильності висновку того чи іншого автора служать його аргументи, посилення на архівні матеріали і документи.

Хронологічні рамки дослідження (кінець XVIII ст. - 1945 р.) визначаються врахуванням кількох факторів. По-перше, кінець XVIII ст. ознаменував зародження історичної науки в Закарпатті, а 1945 рік став для краю водорозділом не тільки між двома різними формами державного устрою, а й діаметрально протилежними методологіями історичного дослідження. По-друге, розвиток історичної науки в цей період на сучасному методологічному рівні не вивчений. Наші вчені в останні десятиліття всю увагу приділяли радянській історіографії історії Закарпаття. А між тим упродовж XVIII-XIX століть та до 45 року XX ст. багато важливих проблем було досліджено на основі великої джерельної бази - ознайомлення з нею сприятиме дальшому розвитку історичної науки Закарпаття. Разом з тим, сучасне простеження надбань істориків обох епох сприятиме дальшому розвитку всієї української історіографії.

Ступінь наукової розробки теми. Вже на кінець XIX ст. була створена така кількість літератури, порушене таке широке коло питань, що постала потреба в осмисленні написаного, визначення як здобутків історичної науки, так і шляхів її розвитку в XX ст. Першу таку спробу зробив у 1890 р. в журналі "Századok" Ю.Хаткович, опублікувавши статтю угорською мовою.² Він подав досить цільну картину розвитку історичної науки, об'єктивно оціняв таких дослідників XVIII-XIX ст. як І.Базилевич, М.Лучкай, К.Мейсарош, І.Дулішкович, дійшов висновку, що закарпатські русини у духовному житті, зокрема в галузі історичної науки, нічим не поступалися іншим народам тодішньої Угорщини. Цю думку він ще раз висловив у 1910 р.: "Угорські русини соразмерно ко числу своєму стільки істориків имеют, як мало котра народность

1. Гранчак І.М., Пальок В.В. Українська радянська історіографія про боротьбу трудящих Закарпаття за воз'єднання з УРСР у 1920-1939 рр. //Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років Радянської влади. - Ужгород, 1970. - С.109-127; Пальок В.В. Історія Закарпаття в українській радянській історіографії: Текст лекцій. - Ужгород, 1974. - 42 с.
2. Zatkovics Kalman. A magyarországi oroszok történetirásának történelme//Századok. - Budapest, 1890. - № 7,8. - С.568-575, 644-660.

на Угорщине".¹

Загострення міжнародних політичних відносин в кінці XIX - на початку XX ст. викликало значний інтерес до історичного минулого Закарпаття і поза його межами. Уряди суміжних країн вимагають обґрунтування історичних прав на володіння цим краєм і дослідники енергійно взялися за визначення концепції історичного розвитку краєв. Закономірно, найбільшу активність проявили у цьому зв'язку українські та російські вчені й громадсько-політичні діячі. Могутнім кличем у 1896 р. пролунав "Протест галицької інтелігенції "І ми в Європі" на захист закарпатських русинів від асиміляторської політики угорських властей. У цьому історичної ваги документі прогресивна інтелігенція Галичини відкрила світові трагічні наслідки шовіністичної політики правлячих кіл Угорщини, для яких "нищити русинів зробилося немов патріотичним обов'язком мадярам, дарма що сповитвання свого ніби патріотичного обов'язку вело за собою економічну руїну, духовну темноту і безпомічність півміліонової маси народу..."² З-під пера Б.Гнатюка, І.Франка, С.Томашівського, М.Грушевського виходять праці з найрізноманітніших складників історії краєв. М.Грушевський, крім цього, зробив й огляд джерел та літератури.³ Однак в українській історіографії так і не з'явилось дослідження з історії науки в Закарпатті. У монографії Д.Дорошенка згадується тільки один закарпатський історик - І.Дулішкович.⁴

У цей час посилається увага до історії Закарпаття російських вчених. Однак чіткої системи організації наукових досліджень не було. Не будучи обізнаними із здобутками історіографії Закарпаття, навіть відомі вчені висловлювали діаметрально протилежні думки. Так, наприклад, К.Я.Грот у 1905 р. відзначав, що історія Закарпаття "стала у нас доволно рано предметом разностороннього изучения славистов, между прочим в историческом изучении".⁵ В.Ламанський, навпаки, скаржився, що "к крайнему стыду нашему, в России очень мало возбужден

-
1. Каткович В. Михаил Лучкай//Месяцослов на 1910 год. - Унгвар, 1909. - С.101.
 2. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. - Львів, 1898. - С.14.
 3. Грушевський Михайло. Історія України-Руси. - Київ, 1991. - Т.І. - С.556-559; 1992. - Т.ІІ. - С.581-593.
 4. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. - Прага, 1923.-С.184.
 5. Грот К.Я. Карпато-Дунайские земли//Новый сборник статей по славяноведению. - СПб., 1905. - С.137.

интерес к этой Руси".¹ Йому вторив Т.Д.Флоринський: "мы редко вспоминаем о наших земляках, живущих в трех областях Австро-Угрии - в Галичине, Буковине и Угрии, мало интересуемся их современным положением".²

Більш об'єктивним в оцінці стану вивчення історії Закарпаття був Л.Василевський: "Существует целая литература, посвященная фольклору и диалектологии закарпатского уголка украинской этнографической территории. Есть сборники народных произведений населяющего этот уголок племени. Ведется горячая полемика на тему: "принадлежит ли часть этого населения к украинцам или к словакам".³ Тому справедливим було зауваження І.П.Філевича про те, що "политика политикой, а наука наукой" і нерозробленість історії Закарпаття - "грех, от которого давно бы нам пора очиститься".⁴ Із закликом активізувати вивчення не тільки історії Закарпаття, а й усього Карпатського регіону, І.П.Філевич виступив на IX Археологічному з'їзді у Вільно (1893 р.). Через рік він опублікував на цю тему брошуру,⁵ яка привернула увагу російських дослідників, зокрема А.Соболевського.⁶

Аналітичним підсумком різних точок зору на головні проблеми історії Закарпаття стала історіографічна стаття В.Францева "Обзор важнейших изучений Угорской Руси", вперше опублікована у "Русском филологическом вестнике", а в 1901 р. у Варшаві вийшла окремим виданням.⁷ Це була друга, після Ю.Матковича, спроба охарактеризувати процес становлення закарпатської історичної науки. Однак основна

1. Ламанский В. Очерки Венгрии//Известия С-Петербургского славянского благотворительного общества. - СПб., 1888. - № 6-7. - С.381.
2. Флоринский Т.Д. Зарубежная Русь и ее горькая доля. - Киев, 1900. - С.4.
3. Василевский Л. (Плохоцкий). Венгерские "руснаки" и их судьба// Русское богатство. - СПб., 1914. - № 3. - С.362.
4. Филевич И. Несколько слов о значении Карпат для русской истории// Галицко-Русский вестник. - СПб., 1894. - № 1. - С.24.
5. Филевич И.П. Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки. Памяти Юрия Венелина. - Варшава, 1894. - 32 с.
6. Соболевский А. Как давно Русские в Карпатах и за Карпатами?//Живая старина. - СПб., 1894. - Вып. III и IV. - С.524-526.
7. Францев В. Обзор важнейших изучений Угорской Руси: Из отчета из заграничной командировки. - Варшава, 1901. - С.53.

увага тут акцентована на результатах наукових подорожей в Закарпаття російських вчених-славістів М.І.Надеждіна, І.І.Срезневського, О.М.Бодянського, Де Воллана та зацікавленні краєм П.Кеппена, О.Шахматова, П.Прайса. Важливою деталлю є характеристика наукової подорожі по Закарпатті у 1828 р. польського вченого Андрія Кухарського, який високо відгукнувся про закарпатського історика М.М.Лучкая, як "почтенного и ученого человека". Однак В.Францев помилково вважав, що "умственное движение" на Угорской Руси началось под влиянием событий 1848 г.",¹ тобто він заперечує культурно-освітній рух кінця ХVІІ - першої половини ХІХ ст., зокрема просвітницьку діяльність А.Бачинського, наукову роботу історика І.Базилевича, мовознавця А.Конака, літератора і філософа В.Довговича і особливо багату наукову спадщину М.М.Лучкая.

Спільний недолік всіх історіографічних досліджень ХІХ ст. (К.Батковича, І.Філевича, В.Францева) полягає у зосередженні уваги на здобутках закарпатських русинів перш за все у етнографії, діалектології, фольклорі, праці історичного характеру залишилися, по суті, непроаналізованими. Життя ж вимагало аналізу здобутків історичної науки краю і передусім наукової спадщини закарпатських істориків. Таке історіографічне дослідження і видав в перших десятиліттях ХХ ст. Є.Перфецький,² який справедливо зауважив, що "на задачи угрорусской историографии смотрели долгое время не достаточно глубоко, - она обыкновенно играла роль более вспомогательную, нежели самостоятельную, ученую; служила в лучшем случае способом возрождения чувств национальности на Угорской Руси, задачи же чисто научного характера далеки не всегда были по силам и в сознании угрорусских историографов".³

Є.Перфецький розглядає процес розвитку закарпатської ("угрорусской") історіографії за хронологічним принципом. Однак він помилково вважає, що її започаткував Давид Фреліх працею, яка вийшла в 1641 р. в Ільмському виданні "victorium", але ні назви, ні аналізу

-
1. Францев В. Из эпохи возрождения Угорской Руси. - Львов, 1902. - С.3.
 2. Перфецкий Е. Обзор Угрорусской историографии // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. - СПб., 1914. - Т.ХІХ, кн.І. - С.291-341.
 3. Там же. - С.291-292.

праці цього автора немає. Він наводить праці Сардагеллі,¹ М.Бела,² А.Дечія,³ І.Бат'яні,⁴ в яких містяться згадки про події в закарпатських комітатах, але в цілому стосуються історії Угорщини. Першим дослідженням, присвяченим безпосередньо Закарпаттю, на думку С.Перфецького, є рукописна праця Даниїла Бабілі (Бабиловича) "Історія єпархії", написана латинською мовою в останній чверті ХІІІ ст. Хоч С.Перфецький згадує працю І.Базиловича "Brevis notitia", але її ролі в розвитку історичної науки так і не визначає.

Більша частина статті С.Перфецького присвячена історіографії Закарпаття ХІХ ст. Він скрупульозно перелічив праці всіх відомих дослідників, що й позбавило його можливості дати конкретний аналіз найголовніших з них. Незважаючи на наявні недоліки та упущення, стаття С.Перфецького й донині залишається єдиним систематичним оглядом літератури з історії Закарпаття ХІХ ст.

З початку 20-х років ХХ ст. чеські дослідники знайомлять наукову громадськість із наявною літературою з різних галузей знань про Закарпаття. Й.Крал, наприклад, видав два бібліографічні покажчики літератури з географії Закарпаття,⁵ в яких є й чимало важливого історичного матеріалу. Чеські дослідники зверталися до історіографії Закарпаття і пізніше. Так, З.Р.Неедлі, який у 40-х роках читав спекурс з історії Закарпаття на істаці Московського університету, опублікував в "Известиях АН СССР" ґрунтовну статтю, в якій зроблено огляд літератури. Однак, наскільки слабо були обізнані з науковою спадщиною закарпатських істориків навіть такі відомі вчені як З.Р.Неедлі, свідчить безсвідоме визначення одного із них, В.М.Гаджета, "не-

-
1. Szardahely N. Celebrum Hungariae urbium et oppidum Chorographia Bipartita. - Kassa, 1732.
 2. Matej Bel. Compendium Hungariae Geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae Novae historico-geographical. - Presburg, 1753.
 3. Deosy Antal. Az magyar oroszokrol valo igen rovid elmekede. - Kassa, 1797.
 4. Batthyany I. Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae etc., 1788.
 5. Kral Jiri. Geograficka bibliografie Podkarpatske Rusi. - 1923. Т. I; 1923. - Т. II.

кваліфікованим".¹

Першу спробу аналізу стану наукового дослідження історії Закарпаття у 20-х роках зробив Ю.А.Яворський.² Однак без всяких аргументів він безпідставно заявив, що у працях цієї тематики вся увага приділялася "политико-церковной истории и отчасти этнографии страны, но все это в общем имело такой дилетанский и случайный характер, что под серьезный научный учет не шло".³ Отже, Ю.А.Яворський недооцінив праці І.Базилевича, М.М.Лучкая, К.Мейсароша, Т.Легоцького та інших істориків Закарпаття ХІХ ст. "Единственным крупным и ярким явлением" для нього була праця Г.Бідермана. А початок вивчення історії Закарпаття він відніс на кінець ХІХ ст., коли за нього взялися "державно-русские" (А.С.Будилович, И.Г.Фялевич, А.Л.Петров, В.А.Францев) і галицькі (І.Верхратський, І.Франко, В.Гнатик, С.Томашівський) вчені. Сам же Ю.А.Яворський у згаданій брошурі обмежився похвальною характеристикою наукової спадщини тільки двох дослідників - О.Л.Петрова і В.А.Францева.

У 1943 р. М.Лелекач і І.Гарайда видали велику бібліографічну працю, наукова вартість якої неоціненна.⁴ Тут зроблено бібліографічний опис всієї основної літератури, що виходила в Закарпатті і поза його межами українською, російською, угорською та іншими мовами, починаючи з ХІХ ст. У Закарпатті, наприклад, протягом 1918-1939 рр. виходило близько 120 найменувань різних періодичних видань загальноісторичного характеру (журнали, альманахи, місяцеслови, календарі, звіти, збірники тощо).

У передмові до книги М.Лелекач та І.Гарайда висловили два надзвичайно важливі положення. Суть першого зводиться до того, що при наявності великої кількості літератури "не раз стається, що і визначні фахівці в поодиноких питаннях нашої науки "відкривають Америку", не беручи до уваги праці і погляди своїх попередників".⁵ До сказаного додамо, що значення цієї тези не втратило актуальності й за-

1. Неедлы З.Р. История Закарпатской Руси до XIV столетия//Известия АН СССР. Серия истории и философия. - М., 1945. - Т. II, № 4. - С. 203.

2. Яворский Ю.А. Из истории научного исследования Закарпатской Руси. - Прага, 1928. - 26 с.

3. Там же. - С. 4.

4. Лелекач Н., Гарайда И. Загальна бібліографія Подкарпаття. - Ужвар, 1943. - 148 с.

5. Там же. - С. 7.

раз, коли історична література полилася цілим потоком. Не менш актуальним є й друге положення про те, що "кожна наукова і популярно-наукова праця лише тоді має тривку і цінні основи, коли при опрацюванні даної теми узгоджуються скоріше опубліковані або висловлені погляди".¹ Це цілком стосувалося статті І.Кондратовича, під претензійною назвою "Новые пути Подкарпатской историографии".² Прокладати "новіє пути" для автора означало ревізувати історіографію для того, щоб довести відсутність у закарпатських русинів власної історії. У зв'язку з цим він відмовився навіть від власних висновків, зроблених раніше.

У післявоєнний час увагу дослідників привернула діяльність Д.І.Венеліна і, насамперед, як історика. Першим до цього питання звернувся Я.І.Штернберг.³ Високу, хоч і неоднозначну, оцінку Д.І.Венеліну було дано і на сторінках всесоюзних видань.⁴ У наступних дослідженнях розкривалася його роль у розвитку російської славістики.⁵

Як не парадоксально, але окремі аспекти наукової спадщини найбільш відомих істориків Закарпаття після 1945 р. найперше привернули увагу літературознавців. Першими це зробили О.В.Мишанич⁶ та В.Л.Микитась⁷ у 60-х роках. Досліджуючи історію літературного процесу в XVII-XIX ст., вони вказали на важливе місце у загальнокультурному житті досліджень історичного характеру, зокрема І.Базилевича та М.Лучкая. "...Зібраний і впорядкований ними величезний фактичний і документальний матеріал є важливим джерелом для кожного історика Закарпаття",⁸ -

1. Делекач Н., Гарайда И. Загальна бібліографія Подкарпаття. - І 48 с.
2. Кондратович И. Нові пути подкарпатской історіографії//Зоря-наї-нал. - Унгар, 1941. - № 1-2. - С.44-53.
3. Штернберг Я.І. Ю.І.Венелін//За більшовицькі кадри, орган Ужгородського держуніверситету. - 1952. - І травня.
4. Очерки истории исторической науки в СССР. - М., 1955. - Т.І. - С.496-497.
5. Линтур П.В. Славяноведение XIX в. в Закарпатье//Вопросы русской литературы. - Львов, 1968. - Вып. 2(8). - С.54-65; Полянина Т.В. Вопросы истории и культуры Закарпаття и Галичины в трудах первых русских славистов (Н.И.Надеждин и И.И.Срезневский)//Там же. - С.66-74; Нижулина М.В. Ю.И.Венелін в русском славяноведении первой трети XIX в.: Проблематика славянских древностей//Историография и источниковедение стран Центральной и Юго-Восточной Европы. - М., 1986. - С.23-40.
6. Мишанич О.В. Література Закарпаття XVII-XVIII століть. - Київ, 1964.
7. Микитась В.Л. Давня література Закарпаття. - Львів, 1968.
8. Мишанич О.В. Література Закарпаття XVII-XVIII століть. - С.58.

підсумував О.В.Митланич.

У спеціальних дослідженнях з історіографії України знаходимо тільки згадки про окремих закарпатських істориків. Так, Л.А.Коваленко позитивно оцінив І.С.Орлая,¹ а праці А.Годинки та І.Сабова з історії Закарпаття, навіть, не назвавши їх, оцінив як такі, що "написані в дусі плазування перед буржуазно-поміщицькою Австро-Угорщиною".² У монографії М.І.Марченка ("Українська історіографія".-Київ,1959) взагалі не згадується історика Закарпаття.

Зате наукова спадщина закарпатських істориків, її місце в українській історіографії привернули увагу зарубіжних вчених. Дотепер залишаються неперевіреними праці словацької дослідниці Тамари Байцури про І.С.Орлая та Ю.І.Гуцу-Венеліна.³ Величезну кількість публікацій наукової спадщини вчених Закарпаття ХІХ ст. здійснив колектив Музею Української культури у м.Свиднику (Словачина) - у "Науковому збірнику" музею видрукувано, зокрема, чотири томи "Історії карпатських русинів" М.М.Лучкая. Спадщина М.М.Лучкая викликала інтерес в Німеччині та Польщі. У 1976 р. Олекса Горбач з Українського вільного університету у Мюнхені видав Лучкаєву "Граматіку слов'яно-руську", а в 1989 р. Тетяна Галинська у Варшаві друкує змістовну статтю про неї.⁴ А наукову спадщину іншого відомого дослідника історії Закарпаття - А.Годинки почали вивчати вчені Угорщини. Вони у 1993 р. видали об'ємний збірник (455 с.), присвячений його пам'яті.⁵ Іштван Удварі опублікував окрему статтю з історіографії карпатських русинів ХVІІІ ст.⁶

-
1. Коваленко Л.А. Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції. - Київ, 1983. - С.57.
 2. Там же. - С.108.
 3. Байцура Т. Иван Семенович Орлай: Жизнь и деятельность. - Братислава-Пряшев, 1977. - 236 с.; Вона ж. Юрій Іванович Венелін. - Братислава, 1968. - 306 с.
 4. Галинська Т. Українська мова в Граматіці Михайла Лучкая 1830 року//Варшавські українознавчі записки. - Варшава, 1989. - Зошит І. - С.148-152.
 5. Godinka Antal. Emlékonyv Tamulshanyok Godinka Antal tisztel eletege. (Спомини А.Годинки)/Szerkesztette Udvari Istvan. - Nyiregyhaza, 1993. - 455 с.
 6. Удварі І. Історіографія Русиних ХVІІІ століття//Думки з Дунаю. Літопис Союзу Русиних и Українцох Герветської и Редакції Новей Думки. - Вуковар, 1989. - С.263-303.

Загальну характеристику зародження історичної науки в Закарпатті знаходимо у праці професора Торонтського університету, президента Русинського Дослідного Центру в США відомого дослідника П.Р.Магочі "Формування національної самоосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)".¹ Першим істориком Закарпаття він справедливо вважає І.Базилевича, назвавши його "Herodotus of Carpatho-rusyn historiography".² П.Р.Магочі правильно визначив місце в закарпатській історіографії І.С.Орлая, Д.І.Венеліна, М.М.Дучкая,³ але їх наукову спадщину не проаналізував. Не торкаючись в окремих моментах хибної концепції історичного розвитку краю, підкреслимо використання ним великої кількості праць про Закарпаття (2279 найменувань), що вийшли на різних мовах у багатьох містах Європи й Америки.⁴

Важливою в історіографічному аспекті є маловідома для нас монографія американського вченого Ніколауса Г.Козауера⁵ "Карпатська Україна між двома світовими війнами з особливою увагою до німецького населення краю". У ній наведено англо-німецькі дослідження 70 авторів США, Канади, Великобританії, Угорщини, Чехословаччини, що вийшли за 1919-1970 рр.

Оцінку окремих аспектів закарпатської історіографії, зокрема XIX ст., знаходимо і в працях науковців української діаспори - вихідців із Закарпаття. Правда, вони найбільше уваги приділили церковній історії та культурно-освітнім діячам. Це насамперед книга Атанасія (Василя) Пекара, ЧСВВ, яка вийшла у Римі в 1956 р.⁶, "Про канонізацію Мукачівської єпархії", важлива великою джерельною базою, основи якої складають матеріали архівів Ватикану та обширною бібліографією праць

1. Magosci Paul Robert. The shaping of a National identity Subcarpathian rus' 1843-1948. - Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England. - 640 p.

2. Там же. - С.25.

3. Там же. - С.30-41.

4. Там же. - С.466-585.

5. Kozauer G. Nicolaus. Die Karpaten Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Bevölkerung. - Brund Langer Verlag Esslingen am Neckar, 1979. - 240 p.

6. Basilius Pekar. De Ereptione Canonica Eparchiae Mukacoviensis. Pontificia Universitas Urbaniana de Propaganda Fide. - Romae, 1956.

на різних мовах.

Із праць, в яких дано оцінку історичної концепції дослідників, потрібно виділити книгу Августина Штефана.¹ Він вперше піддав справедливій критиці погляди О.Л.Петрова про те, що "угорські русини не мали і не могли мати політичної історії".² Великий масив літератури з історії Закарпаття 20-40-х рр. згадується у працях П.Стерча,³ В.Маркуся,⁴ Ю.Химинця.⁵

Конкретне вивчення наукової спадщини окремих істориків розпочалося тільки з кінця 80-х років. Крайове товариство "Просвіта" в Ужгороді провело наукові конференції, присвячені пам'яті М.М.Лучкая,⁶ Т.Легоцького,⁷ І.Панькевича,⁸ О.Маркуша.⁹ Предметом вивчення на міжнародному рівні була також багатогранна спадщина Ю.І.Гуца-Венеліна.¹⁰

1. Штефан Августин. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. - Торонто, 1973. - Книга перша. - 352 с.
2. Там же. - С.37,113.
3. Стерчо П. Карпато-Українська держава. - Торонто, 1965. - 288 с.
4. Маркус В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944-1945. - Київ, 1992. - III с.; Він же. Політична, державно-правова еволюція українського Закарпаття. - Ужгород: Гражда, 1993. - 44 с.
5. Химинець Ю. Закарпаття - земля Української держави. - Ужгород, 1991. - 143 с.
6. Тези доповідей I-ї народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая 17-18 листопада 1989 року. - Ужгород, 1989. - 186 с.
7. Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тиводара Легоцького 26-27 жовтня 1990 р. - Мукачево, 1990. - 128 с.
8. Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). - Ужгород, 1992. - 400 с.
9. Тези III народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша 25-26 жовтня 1991. - Хуст, 1991. - 113 с.
10. Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ. Матеріали міжнародної наукової конференції/Упорядники І.М.Гранчак, М.І.Зимомря. - Ужгород, 1992. - 326 с.

та О.В.Духновича.¹ Зародилися тісні наукові контакти з українською діаспорою, що значно вплинуло на ефективність наукових досліджень.²

З початку 90-х років розпочалося вивчення наукової спадщини окремих істориків Закарпаття,³ і її оцінки в дослідженнях російських та українських славистів.⁴

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є, по-перше, показати умови зародження історичної науки в Закарпатті, етапи її розвитку з кінця ХІІІ ст. до 1945 р., ввести в науковий обіг праці всіх істориків, охарактеризувати їх джерельну базу, коло досліджуваних проблем та рівень їх наукового висвітлення. По-друге, довести, що витоки історичної науки в Закарпатті сягають в глибоку давнину і започаткували її уродженці краю, імена окремих з яких були відомі в наукових колах далеко за його межами - Росії, Угорщині, Болгарії, всьому слов'янському і не лише слов'янському світі першої половини ХІХ ст. І по-третє, розв'язати завдання, поставлене відомим українським істориком Ф.П.Шевченком ще у 1970 р.: "потрібно всіх (вчених, культурно-освітніх діячів - Д.Д.) зібрати воедино, щоб показати світові славних синів і дочок закарпатської вітки великого українського народу, представники якого внесли також вклад в розвиток культури

1. О.В.Духнович і слов'янський світ//Програма наукової конференції 23-24 квітня 1993. - Ужгород, 1993.
2. Українські Карпати: етнос, історія, культура//Матеріали міжнародної наукової конференції. - Ужгород: Карпати, 1993. - 611 с.
3. Задорожний В. Про стан дослідження творчої спадщини М.Лучкая//Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича. - Ужгород, 1992. - С.218-222; Мазурок О.С. Юрій Жаткович як історик та етнограф//Саргата - Карпатика: Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. - Ужгород, 1993. - Вип.2. - С.176-186; Виднянский С.В. Идеи славянского единства в исторической концепции А.В.Духновича//Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сборник научных трудов. - Киев, 1990. - С.107-130; Фединашинець В. Перший історик Ужгорода. - Ужгород, 1994. - 40 с.
4. Павленко Г.В. І.І.Срезневський - дослідник історії і культури українців Закарпаття//Саргата - Карпатика: Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. - Ужгород, 1992. - Вип.І. - С.94-106; Король І., Баб'як Ю.В. Францев і О.Петров як дослідники історії і культури Закарпаття//Матеріали наук. конф., присвяч. пам'яті Івана Панькевича. - С.223-227; Олашин М.В. Аграрні відносини на Закарпатті в добу феодалізму в українській та російській історіографії: Автореф.дис. на здобуття наук. ступеня к.і.н. - Дніпропетровськ, 1994.

російського, угорського та інших народів".¹

Для досягнення цієї мети ставимо такі завдання:

1. Проаналізувати процес зародження історичних знань, простежити їх переростання у історичну науку і її розвиток в Закарпатті від кінця XVII до середини XX ст.

2. На основі вивчення наукової спадщини з'ясувати стан вирішення таких питань, як заселення території історичного Закарпаття, автохтонність закарпатських русинів, їх етнічна спорідненість з русинами на Схід від Карпат та державна приналежність у X-XI ст., вплив історичних досліджень на формування національної самосвідомості.

3. Якомога повніше виявити джерельну і документальну базу, на основі якої спростовується твердження окремих угорських, німецьких, російських дослідників про те, що русини почали заселяти Закарпаття тільки із XIII ст., а в процесі історичного розвитку стали рутенами, угроросами, які повністю зв'язані з історією Угорщини, Австрії, а згодом оформувалися як "ветвь политического народа чешско-словенского", які ніколи не мали "ані політичні, ані культурні відношення з великороссами або українцями".

4. Простежити етапи якісного зростання історичної думки закарпатських вчених, зокрема те, як вони характеризують соціально-економічні відносини, виникнення і розвиток кріпосництва, антифеодалну боротьбу, національно-визвольні рухи і ін. Визначити методологічний рівень історичних досліджень XIX ст., їх місце в українській і загальноєвропейській історіографії.

5. Показати розвиток історичних досліджень, зростання джерельної бази, постановку нових проблем (історії міст і сіл, наявність великих землеволодінь, соціально-економічної історії), появу наукових шкіл та дискусії в 20-30-х роках XX ст. навколо концепції історичного розвитку Закарпаття.

6. Дати оцінку всієї, як друкованої, так і рукописної наукової спадщини і зробити її надбанням сучасної української історіографії.

1. Шевченко Ф.П. Місце Закарпаття в загальноукраїнському історичному процесі // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 червня - 2 липня 1967 р. - Ужгород, 1970. - С.52.

Методи дослідження. При написанні дисертації автор керувався основними методичними і методологічними принципами, виробленими як у працях окремих дослідників,¹ так і у колективних монографіях української² та зарубіжної історіографії.³ Дослідження процесу зародження та розвитку історіографії краю спонукало до використання хронологічно-проблемного методу. Це дало можливість не тільки визначити кількість зростання історичних досліджень, а й показати, що дали нового їх автори в порівнянні зі своїми попередниками, як сприяли розв'язанню актуальних питань сучасного їм життя, на яких етапах історична думка розвивалася, а на яких перебувала в застої і т.ін.

Наукова новизна. У дисертації вперше простежено процес зародження історичних знань на Закарпатті і переростання їх у науку. Виявлено, зібрано і проаналізовано сукупну наукову спадщину закарпатських істориків. Разом з тим прослідковано хід дискусій між представниками різних наукових шкіл, виступи проти антинаукових тверджень офіційної угорської та чехословацької історіографії з окремих питань історії краю. Дисертація допомагає сучасним вченим ознайомитися з великою кількістю архівних матеріалів, добутих попередниками не тільки з місцевих, а й зарубіжних архівів, що, безумовно, сприятиме підвищенню ефективності досліджень. Про наукову вартість спадщини закарпатських істориків свідчить і те, що вона постійно привертає увагу зарубіжних вчених.

Дослідження процесу становлення та розвитку історичної науки в Закарпатті спростовує хибність погляду про запізнілий початок українського національно-культурного відродження в краї. Ша й сьогодні у вітчизняній і зарубіжній історіографії домінує думка, що закарпатські русини постійно перебували у культурно-освітньому застої, а в "успішному відношенні були набагато менше розвинуті, ніж словаки, або українці в Галичині і Придніпровщині"; а тому, мовляв, в "українців Угор-

1. Марченко М.І. Українська історіографія (з найдавніших часів до середини ХІХ ст.). - К.: Вид-во КДУ, 1959; Мельник Л.Г. Предмет і методологія історичної науки. - К., 1977; Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945-1982). - К., 1984; Сарбей В.Г. Очерки по методологии и историографии истории Украины (период капитализма). - К., 1989.
2. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади. - К., 1973; Историография истории Украинской ССР. - К., 1987 та ін.
3. Историография истории нового времени стран Европы и Америки. - М., 1990.

щини до 1848 р. практично не можна говорити про національний рух".¹ Наше дослідження аргументовано спростовує подібні погляди, дає змогу по-новому оцінити роль історичної науки, культурно-просвітницьких та церковних діячів у формуванні на Закарпатті української національної самосвідомості. Не випадково програма розвитку історичних досліджень України передбачає також видання шеститомної "Історії карпатських русинів" м.м.Дучкає.²

Практичне значення дисертації насамперед полягає в тому, що в ній доведено наявність на Закарпатті вже з кінця XVII ст. історичної науки, творцями якої були представники різних народностей, але найяскравішим її представником був корінний закарпатець І.Базилевич. Аналіз наукової спадщини істориків спростовує усталений погляд останніх радянських десятиліть на те, нібито Закарпаття в минулому було краєм суцільної неписьменності.

Зведення в науковий обіг історичної спадщини краю сприятиме не тільки об'єктивній оцінці стану закарпатської історіографії, а й визначенню шляхів дальшого її розвитку, підвищенню теоретико-методологічного рівня сучасних історичних досліджень. Джерельна база праць допоможе встановити істину в дискусіях, які сьогодні ведуться навколо минулого і майбутнього Закарпаття як науковцями, так і представниками багатьох громадсько-політичних об'єднань. Зокрема, тут чітко простежується, що закарпатські русини - автохтони, етнічно належать до східних слов'ян і вони - не окремішній народ, а органічна частка української нації.

Вивчення історіографії XIX ст. - першої половини XX ст. допомагає досягнути джерела з історії Закарпаття в архівах не тільки Львова, Києва, Москви, С.-Петербурга, а й Будапешта, Відня, Праги. Це дасть можливість побачити Закарпаття в тісних зв'язках з народами Карпатського і Балканського регіонів, зрозуміти причини постійних інтересів до краю з боку урядів багатьох європейських держав, як в переломні моменти його історії (1919, 1945 рр.), так і сьогодні.

Матеріали дисертації доводять, що історична наука Закарпаття не безридна. Вони стануть основою для розгортання роботи по складанню біографічних нарисів вчених та громадсько-політичних діячів, словника-довідника історика-краєзнавця, збірника матеріалів з історії

1. Герасим Людовіт. До питання так званого національного руху серед українців бушної Угорщини до революції 1848 року//Дукля. - 1960. - № 3. - С.85.

2. Див.: УІЖ. - 1990. - № 12. - С.8.

ДІБ ім. В. Стефанишина
Львівська обласна бібліотека

історичної науки в Закарпатті. Частина цих матеріалів вже використана в історіографічному розділі "Нариси історії Закарпаття".¹

Результати дисертаційної роботи оприятимуть вироблення у студентів практичних навичок, історіографічних досліджень, уміння самостійно аналізувати погляди представників різних напрямків в історичній науці взагалі. Практичне значення дисертації і в тому, що вона розширює горизонти української історіографії, підтверджує розвиток історичної науки.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації автор виклав на восьми міжнародних науково-практичних конференціях (Ужгород - 1989, 1991, 1993; Львів - 1990, 1993; Чернівці - 1991; Рівне - 1991; Сніма (Словаччина) - 1993), чотирьох всеукраїнських (Львів - 1989; Чернівці - 1990; Миколаїв - 1989, 1992) і на двох з проблем історіографічних досліджень (Львів - 1978, Дніпропетровськ - 1984).

Апробація роботи провадилася також на засіданнях кафедри історії України, загальної історії та історіографії і науково-дослідного Інституту карпатознавства Ужгородського державного університету. На історичному факультеті УжДУ тривалий час автором читаються спецкурси "Історичне краєзнавство" та "Історична наука Закарпаття в контексті української історіографії".

Результати дослідження викладені у 36 публікаціях.

Структура і основний зміст роботи.

Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, п'ятих розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У **вступі** обгрунтовано вибір теми, визначено предмет, мету і завдання дослідження, його хронологічні рамки. Охарактеризовано стан історіографічної розробки, вказано на джерельну базу, наукову новизну і практичне значення дисертації.

У **першому розділі** "Розвиток історичних знань в Закарпатті в період середньовіччя" охарактеризовано культурно-політичні умови, перші форми прояву історичних знань та формування історичної концепції.

Розвиток історичних знань, як і всієї духовної культури Закарпаття у добу середньовіччя, нерозривно зв'язані з Київською Руссю, а згодом і сусідньою Галицько-Волинською державою. Важливою передумовою цього процесу була поява слов'янської писемності та монастирів

1. Нариси історії Закарпаття. - Т.І (з найдавніших часів до 1918 р.) / Відповідальний редактор Гранчак І. - Ужгород, 1993. - 433 с.

- культурно-освітніх та наукових центрів, при яких згодом формувалися бібліотеки та архіви.

Перші пам'ятки Закарпаття датуються XI ст., а в XV ст. тут зафіксовані пам'ятки давньоруської писемності, які проникали сюди різними шляхами. Посередниками могли бути і освічені особи із середовища князів як Київської Русі, так згодом і Галицько-Волинської держави. І, навпаки, вихідці з Угорщини, тобто русини із Закарпаття, були у пошані при дворі київських князів ще в XI ст. "Повість минулих літ" під датою 17 липня 1015 р. повідомляє про одного з них, приближеного сина Володимира Великого - Бориса: "І тут напали на нього вони, як ті звірі дикії, з усіх боків шатра, і простромили його списами, і пронизали Бориса. І слугу його, що [князя прикрив], упавши на нього, пронизали разом із ним. Був же сей улюбленцем Бориса, а родом отрок сей був угрин, на імя Георгій, і його сильно любив Борис".¹

Твори старослов'янської писемності, що проникали в Закарпаття, переписувалися в церквах та монастирях і набували дальшого поширення. Найдавнішими з них були уривки з "Остромирового Євангелія" (1056-1057 рр.), Мукачівського та Імстичівського Євангелія² і міней на пергаменті. До наших днів дійшли "Королівське Євангеліє" 1401 р. і "Мукачівський псалтир" XV ст. "Ужгородський полустав" безслідно зник, але на щастя його описав О. Колесса.³

В Закарпатті у XVII ст. як підручник з історії використовувалася повість "Александрія", описана І. Франком⁴ та І. Панькевичем.⁵ Про зростання інтересу до історичних знань свідчить і те, що тут широко

-
1. Літопис Руський/За іпатським списком переписав Леонід Махновець. - Київ, 1989. - С. 77-78.
 2. Сабов Євменій. Хрестоматія церковно-словянських и угро-руських літературних пам'яток с прибавлением угро-руських народних сказок на подлинних наречиях. - Унгар, 1893. - С. У, І.
 3. Колесса О. Ужгородський "Полустав" у пергаментовій рукописі XIV в. - Львів, 1925.
 4. Франко І. Дві карпаторуські переробки "Александрії" з XVII в. // Збірник творів у 50 т. - Київ, 1980. - Т. 32. - С. 289.
 5. Панькевич І. Тимівська "Александрія" на початку XVII в. // Науковий збірник товариства "Просвіта". - Річник І. - Ужгород, 1922. - С. 7-108.

був відомий перший підручник з вітчизняної історії - "Синопис".¹ Особливо багато друкованих книг проникає в Закарпаття після заснування друкарень у Львівському братстві, Києво-Печерській лаврі, у Почасві та інших українських містах. Цей процес тісно пов'язаний з діяльністю трьох центрів духовного життя того часу - Мукачівським, Грушівським та Краснобрідським монастирями, а також з поширенням друкованих видань Швайпольта Фіоля (Краків), Георгія Скорини (Білорусія) і особливо Івана Федорова (Україна).

Важливою обставиною культурного життя монастирів, що сприяла розвитку і поширенню історичних знань, була наявність при них друкарень. Вже більше століття вчені дискутують про існування друкарні при Грушівському монастирі ще до початку книгодрукування у Москві і Львові. Одні визнають, що "книгопечатня Грушевського монастиря подлинно существовала".² Інші вважають, що "Грушівську друкарню треба отправити в царство казок".³ Сучасні дослідники теж схильні визнавати її існування.⁴

Фактом залишається, що супроти іноземного гніту діячі народної освіти на Закарпатті закладали основи знань, зокрема в галузі історії. Із осередків освіти - монастирів, шкіл-гімназій, богословських шкіл, духовних та учительських семінарій знання пробивалися в гуцу народних мас. Сільські грамотії вечорами при тьмяній скіпці на краях церковних книг записували почуте від старожилів або сучасні їм події, які заслуговують на пам'ять. У науці таку форму фіксації подій і явищ прийнято називати покрайніми записами або маргіналіями. Їх можна вважати початком історичних знань.

Поступово покрайні записи набирали форм просторого літописання. Такою є невелика записка латинською мовою, знайдена в с.Гукливе на Воловеччині під назвою "De origine possessionis Hukliwa" ("Про походження поселення Гукливе") і опублікована Ю.Яворським у 1929 р.⁵ Та

1. Синопис или краткое собрание от различных летописцев, о начале славянороссийского народа и первоначальных князях богоспасаемого града Киева... - Київ: Друк. Печерської лаври, 1680. - Бібліотека Ужгородського держуніверситету, відділ рукописів. № 75.
2. Кралицький А. Список монастырей чина св. Василия//Научный сборник Галичко-русской Матицы. - Львов, 1865. - Вып. I. - С.112-113.
3. Стрипський Я. Чи была друкарня в Грушові?//Зоря-Ножна. - Часопис Підкарпатського общества наук. - Унгвар, 1942. - № 1-2. - С.34.
4. Орос О. Слідами Грушівської друкарні//Календар "Просвіта" на 1991 р. - С.40-44.
5. Яворський Ю.А. Старая латинская записка о с.Гукливей//Карпатский свет. - Ужгород, 1929. - № 9-10. - С.735-742.

найкращим свідченням зародження і розвитку історичних знань у Закарпатті в ХУІІІ ст є "Гуклівська літопись", уривки з якої вперше опублікував Є.Сабов у 1893 р.¹, а повний текст Г.Стрипський у 1911 р.² В ній описано важливі події від 1660 до 1830 р., причому не тільки місцевого, а й міжнародного масштабу - наполеонівські війни, розгром французів під Москвою у 1812 р., аграрну політику австрійського уряду тощо.

Важливу роль у розвитку історичних знань мало похвалення культурних зв'язків Закарпаття з Україною та Росією у ХУІІІ ст. - на початку ХІХ ст. - в цей час ціла когорта високоосвічених закарпатців виїжджас в Росію, творить там російську науку. Завдяки їм на Закарпатті поширюються праці таких істориків як В.М.Татищева, М.М.Щербатова, Г.Ф.Міллера, М.М.Карамзіна. Ознайомлення з надбаннями історичної науки пробуджувало у місцевої інтелігенції інтерес до минулого краю, спонукало до творення власних історичних праць. Могутнім каталізатором цього процесу була в останній чверті ХУІІІ, першому десятилітті ХІХ ст. просвітницька діяльність єпископа Мукачівської єпархії А.Ф.Бачинського.

Поступово, в кінці ХУІІІ ст. вже зримо вимальовуються контури історичної науки. Важливим свідченням її зародження були рукописні праці І.Пастелія "Historia diocesis munkatsiensis" ("Історія Мукачівської єпархії"), яка доповнює п'ятитомну працю М.Лучкая "Історія карпатських русинів" і "De origine Ruthenorum" ("Про походження русинів"), яка сьогодні зберігається в Закарпатському обласному держархіві. І.Пастелій першим гостро виступив проти антинаукової концепції угорських істориків про пізнє заселення русинами своєї території.

У кінці ХУІІІ ст. жив і працював Даниїл Бабіля (Бабілович), професор богословської школи в Мукачеві. Він написав історію Мукачівської єпархії, уривки якої часто цитує М.М.Лучкая. Згадують його й інші історики. Однак його рукописна праця сьогодні нікому не відома, тому важко чітко визначити її місце в історичній науці Закарпаття.

В цілому, накопичення історичних знань, перші спроби їх систематизувати у формі покрайніх записів та літописних записок, піднесення загальноосвітнього рівня значної частини народу оприяло зародженню в Закарпатті наприкінці ХУІІІ ст. історичної науки. Крім представники закарпатської інтелігенції вже мали на той час широкий науковий кругозір, володіли значною джерельною базою для створення власної науко-

1. Сабов Є. Хрестоматія церковно-славянських и угро-руських літературних пам'яток. - С.2-3.

2. Біленький Я. (Стрипський Г.). Угроські літописні записки//ІЗП. - Львів, 1911. - Т.СІУ. - С.73-82.

вої концепції історичного розвитку Закарпаття.

Необхідність створення власних історичних праць диктувалася і зовнішніми факторами - зростає увага до Закарпаття правлячих кіл різних держав-поневоловачок, їх офіційна історіографія намагалася обґрунтувати історичні права на цей край. Особливо активізувалася угорська історіографія. Так, А.Дечій намагався довести, що русини не автохтони, а прийшли на цю територію разом з угорцями, а І.Батьяні це підтверджував відсутністю Мукачівського єпископства східного обряду і що Ф.Корятювич, мовляв був не "dux Transcarpathensis", а "dux Podoliae" і сповідував не православну, а католицьку віру.¹ Отже, уже у кінці ХУІІІ ст. була розпочата дискусія навколо концепції історичного розвитку Закарпаття.

І в самій угорській історіографії були різні точки зору на цю проблему. Так, зовсім на протилежній позиції ще в першій половині ХУІІІ ст. стояв Матеї Бел, автор багатьох праць з історії, географії, етнографії Угорщини, які сьогодні зберігаються в Пряшівській єпархіальній бібліотеці. Закарпатських русинів він вважає нащадками старих сарматів, жителів низовини між Віслою і Волгою, а північну частину Карпат з огляду верховинської місцевості називає "Ucraina superior".²

Окремі проблеми з історії Закарпаття почали розглядатися і в працях південнослов'янських авторів. Так, І.Раїч показав, як серби, рятуючись від турецького іґа тікали в північно-східну Угорщину, і "наипаче обитали в комитатах верхней Угрии около Тиси река".³

І, зрештою, думка про необхідність наукового вивчення історії Закарпаття визріває і в офіційних колах Росії. Так, секретар Катерини ІІ В.С.Попов у доповідній записці уряду переконував, що Росія споконвіку володіла Карпатами і потрібно відновити своє панування над цим регіоном. Він переконував уряд, що русини Закарпаття - "отпавшие чада свои" і треба думати про них, як про "давно уже стремящихся в объятия чадолюбивой матери своей - в объятия Руси".⁴ Цікаво, з якою

1. Див.: Перфецький Е. Обзор Угрославянской историографии. - С.296-297.
2. Аналіз поглядів М.Бела на давню історію закарпатських русинів див.: Попович М.Матеї Бел і закарпатські українці//Дукля. - 1989. - № 6. - С.53-65.
3. Раич Иосан. Историја разних словянских народов наипаче Болгар, Хорватов и Сербов из тьмы забвенія изятая и во свет историческїи произведенная. - Часть третья. - В Вїеннї, 1794. - С.254.
4. Из бумаг В.С.Попова. Две политическїе записки//Русскїи Архив. - Москва, 1865. - С.239.

точність В.С.Попов описує шляхи переходу через Карпати від Стрия, наводить назви сіл і міст.

Таким чином, в Закарпатті на кінець XVIII ст. визріли як внутрішні, так і зовнішні передумови появи наукових досліджень, щоб представити закарпатських русинів з їх історією, культурою, наукою світу, покінчити з уявою про них, як про "hunc terram incognitam" ("невідомий народ"), а про Закарпаття, як "terra incognita". І на рубежі XVIII-XIX ст. така праця і вийшла у світ. Її автором є І.Базилевич (1742-1821 рр.).

У другому розділі "Переростання історичних знань в науку" (кінець XVIII - початок XIX ст.) досліджується наукова спадщина І.Базилевича, який започаткував історичну науку в Закарпатті. З-під його пера латинською мовою у Кошицях вийшла в двох книгах праця "Короткий нарис фундації Федора Корятювича...".¹

Перша частина "Короткого нариса..." відкривається вступною статтею-рецензією Я.Ф.Міллера,^{*} який дає високу оцінку праці І.Базилевича, ставлячи йому у заслугу висвітлення історії Мукачівського монастиря у зв'язках зі світською історією краю. Суть історичної концепції І.Базилевича: "закарпатські русини - автохтони на своїй землі". Автор однозначно стверджує: "Руський народ із славянами, болгарями, сербами вже перед приходом семи скифських вождів у Паннонію займав її частину і мав своїх єпископів".² Другий аспект концепції: закарпатські русини кровно споріднені з русинами на Схід від Карпат.

І.Базилевич розглядає давню історію закарпатських русинів не як окремих народу, а як частку історії східного слов'янства, давньо-

1. Повна назва праці така: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis ordinis sancti basilii magni, in monte Csernek ad Munkacs, anno 1800.* Partae. Exhibens seriem episcoporum greco-catholicorum Munkacsien-sium, cum praecipuis eorundem olimque Illustrum Virorum a estis, e variis diplomatibus, Decretisque Regalis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam. Pars prima. Authore R.F. Ioanni-cio Basillovits, Ordinis Sancti Basilii Magni, In Vener. Monasterio de Monte Csernek ad Munkacs Proto Hegumano. Cassoviae. Ex Typogra-phia Ellingeriana. 1799-1805.

* Особистість Я.Ф.Міллера нам невідома.

2. Базилевич І. Названа праця. - Частина II. - С.77. - Тут і далі переклад з латинської Я.О.Баглая і М.В.Орса.

руської держави - Київської Русі.

І.Базилевич ще наприкінці ХУІІІ ст. зрозумів процес формування окремих народностей східного слов'янства. Зокрема, він говорить про Росію ("Московію") ("Russia, Moscovitica"), Білорусію і Україну (Ucraina). Більше того, виділяє такі регіони українських земель як Галичина (Galicia), Поділля (Podolia), Покуття (Pocutia)¹ і особливо важливо, що термін "Україна" відносить ще до ХІІІ ст. В цей час не тільки австрійська й угорська, але й російська офіційна історіографія (М.Карамзін, М.Погодін, М.Устрялов) заперечували сам факт існування українського народу. Власне, і на самих українських землях за часів І.Базилевича не вживали термін "Україна". Його оминали такі автори перших праць з історії України як Д.М.Бантиш-Каменський ("История Малой России".-Москва, 1822) і М.А.Маркевич ("История Малороссии".-Москва, 1842). Навіть автор такого історичного шедевра як "Історія Русів" негативно ставився до понять "Україна", "український", вважаючи, що вони насильно нав'язані польською шляхтою. Саме на важливість даного висновку І.Базилевича вказували відомі українські вчені. Так, академік М.Возняк у 1924 р. писав: "Задумавши дати його історію (Мукачівського монастиря) автор глянув на справу ширше й заговорив про культурну злуку Надтисянщини з іншими українськими землями. Тому це писання Базилевича, будучи першим науковим історичним твором, мало zarazом велике значення для розвитку національної свідомості серед українців Надтисянщини".² Такою ж думки був і чеський вчений, відомий дослідник культури Закарпаття Франтішек Тіхий: "Базилевич указав на те, що підкарпатські русини суть синами славного народу руського, що історія русинів сягає за Карпати в славу давнину князеств руських".³

Основний зміст праці І.Базилевича складає історія литовсько-руського роду Корятовичів, характеристика діяльності одного із представників цього роду - Федора на Закарпатті в другій половині ХІУ - на початку ХУ ст. Як представник духовенства, І.Базилевич не міг замовчати укладення Ужгородської унії. Правда, укладення "Unione Sacra" ("Священної унії") він датує як 24 квітня 1646 р., так і 1649 р.⁴ Однак, головним є його зауваження з приводу того, що відновлення унії було

1. Базилевич І. Названа праця.-Ч.І.-С.4-5; Ч.П.-С.74-77.

2. Возняк Михайло. Історія української літератури. - Львів, 1924. - Т.Ш. - С.122.

3. Тіхий Ф. Іоанникій Базилевич - первый дисписецъ Подкарпатской Руси// Календар "Просвіти". - Ужгород, 1921. - С.50.

4. Базилевич І. Названа праця. - Ч.І. - С.83.

обумовлене такими трьома вимогами: залишити за собою право вибрати єпископа, мати самостійність у церковних справах і зберігати грецький обряд.¹ Із багатьох питань про релігійні відносини заслуговує на увагу висвітлення на основі численних документів І.Базилівичем гострої боротьби мукачівських єпископів грецького обряду за визволення з-під залежності від Егерського єпископату латинського обряду. Від результатів цієї боротьби залежала орієнтація національної самосвідомості закарпатських русинів - на Схід чи на Захід.

У праці І.Базилівича знаходимо також повідомлення про виступи освічених людей того часу за відкриття в Мукачеві "шкіл для публічного добра", які давали б не тільки початкову освіту, але й готували учнів до навчання у школах вищого студена, а самі дисципліни поряд із латинською та угорською мовами викладались би рідною мовою.

Шестичастинний "Короткий нарис..." І.Базилівича насичений значним фактичним матеріалом і опирається на обширну науково-джерельну базу. У ньому наводяться більше 100 грамот і рескриптів угорських королів, папських булл, розпоряджень мукачівських єпископатів. Автор використав десятки праць античних, середньовічних візантійських і західноєвропейських та новітніх істориків, зокрема таких як Матвій Стрийковський, Бельський, Стріттер, Кромер, Коялович, Сент-Івані. Він оперує відомостями з давньоруських літописів, угорських та литовських хронік. Разом з тим сама праця І.Базилівича стала авторитетним джерелом фактично для всіх закарпатських істориків ХІХ ст. "Короткий нарис..." чекає ще докладного аналізу наших дослідників, а як визначна пам'ятка минулого - публікації у перекладі на українську мову. При всій своєрідності цієї праці та історичної концепції самого І.Базилівича, вона має принаймні те достоїнство, що заявляла світові про існування у центрі Європи закарпатоукраїнців, з їх історією та культурними устремліннями. Головна заслуга автора в започаткуванні закарпатської історіографії, відкрито заявив, що закарпатські русини автохтони, проживали на цій території ще до приходу угорців і етнічно споріднені із східними слов'янами. Він заклав основу джерельної бази з історії духовної культури Закарпаття, історії церкви та релігійних відносин. Вивчення цієї проблеми стало предметом спеціального дослідження таких представників закарпатської історіографії як А.Балудянський, І.Кондратович, В.Гаджега, А.Пекар, С.Пап та ін.

Наведені в "Короткому нарисі..." документи і висновки автора вимагають нині критичного прочитання. Так, наприклад, І.Базилівич

наводить текст грамоти, яку Ф.Корятович мав би дати мукачівському монастирю в 1360 р. на володіння прилеглими селами. Щодо достовірності й автентичності цього документа серед учених точилася довга суперечка. Лише в 1906 р. О.Петров разом з палеографом І.Холодняком довів, що ця грамота є пізнішою підбунком самих монахів, з допомогою якої вони намагалися довести своє право на володіння прилеглими до монастиря селами (Бобовище, Лавки, Росвягово).¹

Не зважаючи на це, працю І.Базилевича "Короткі відомості..." високо оцінила переважна більшість вчених ХІХ ст., які займалися історією Закарпаття. Першим це зробив І.С.Орлай в 1826 р. у статті "О Кюг-Западной России".² А.Ф.Крालицький назвав її "изрядным сочинением", а Є.А.Фенцик відзначав, що "без сочинения И.Базилевича мы ничего не знали бы о наших предках, нам была бы неизвестна древняя история нашей епархии".³ Видатний вчений-бібліограф І.О.Левницький назвав І.Базилевича "першим угро-руським історіографом", його праця "пронизана любов'ю до угро-руського народу і свого часу мала великий вплив на пробудження національного життя в Угорській Русі".⁴ Ф.Тіхий вважав І.Базилевича "первым будильником" в Закарпатті.

Отже "Короткий нарис фундації Федора Корятовича..." І.Базилевича є визначною пам'яткою нашої культури взагалі та історичної науки зокрема. Ця праця наріжним каменем лягла в основу закарпатської історіографії, сприяла дальшому розвитку історичної науки, за що її автор "заслуживает полной признательности потомства".⁵ Однак при відсутності належних умов, праці багатьох дослідників так і залишилися в рукописах.

А тим часом добре починання І.Базилевича знайшло своє продовження у працях тих закарпатських вчених, які жили в Росії, зокрема І.С.Орлая (1771-1829 рр.).

Ще в часи, коли завершувалося друкування праці І.Базилевича, була

-
1. Петров А.Л. О подложности грамоты князя Федора Корятовича 1360 г. //Материалы для истории Угорской Руси. III. - СПб., 1906.
 2. Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. - Львов, 1905. - С.46.
 3. Листок. - 1892. - № 6. - С.64.
 4. Левницький І. Прикарпатська Русь в ХІХ віці в біографіях і портретах її діячів. - Львів, 1899. - Т.І. - Вип. II. - С.112.
 5. Петров А.Л. Древнейшія грамоты по истории карпато-русской церкви и иерархия 1391-1498 гг. - Прага, 1930. - С.93.

опублікована стаття І.С.Орлая "История о Карпато-Россах...".¹ В ній уперше деталізовано досліджується історія Закарпаття IX ст. і викладається у тісному взаємозв'язку з історією Київської Русі і Угорщини. Використовувачи давньоруські та угорські літописи, зокрема "Повість минулих літ" та "Геста гунгарорум", автор показує перехід угорців через Закарпаття в Паннонію. Далі простежує, як з розвитком угорського феодального суспільства і зокрема з кінцем династії Арпадовичів і вочарінням династії Анжу (1307 р.) погіршується становище Закарпаття. Його корінні жителі уже "переселенцями або іноземцями були названі і через це позбавлені всіх прав громадянства". Угорські землевласники не задовільняючись цим пригнобленням, почали нападати "нахабним чином на Карпато-Росіян, паплюжити Російське ім'я і називати всіх Росіян вартоними кордонів". Вони зазіхали і на володіння Мукачівського монастиря. Їх агресивність настільки зросла, що король Матвій Корвін змушений був приборкувати їх силою. Про це свідчать два його укази від 1454 і 1488 рр.

І.С.Орлай показує, що угорські правителі сприяли не лише економічному, але й духовному закабаленню закарпатців, намагаючись знищити православний обряд, називаючи його "злочестивим і поганим". Таким способом у той час було насадження унії: "Карпато-Росіяне найбільшому катуванню підданні були тоді, коли Угри варварськими і нечуваними засобами примушували їх прийняти унію або погодитися на з'єднання з римо-католицькою церквою".² І.С.Орлай негативно поставився до унії та доводив, що вона утверджувалася дуже повільно і болоче. На прикладі закарпатців автор показує, якою гіркою є доля тієї частини народу, яка "відокремилась від свого тіла". Заслужує на увагу його висновок про те, що "набагато корисніше народ одного племені зосередити, ніж частину його переселяти і набагато вигідніше суміжних єдиноплеменників з'єднати, ніж шукати поселень віддалених".³

Завершується стаття обіцянкою надати майбутнім дослідникам необхідні матеріали: "не відрікаючись і надалі любезним своїм співвітчизникам з мого боку служити у відкритті шляхів потаємних у цій частині, якщо дійду до прямого джерела".⁴ Дійсно, згодом він надіслав листа до

1. Орлай И.С. История о Карпато-Россах, или о переселении россиян в Карпатские горы и о приключениях с ними случившихся // Северный вестник. - Ч.1. - СПб., 1804. - С.158-172; 261-276; Ч.3. - С.287-293.

2. Там же. - Ч.3. - С.281.

3. Там же. - С.290.

4. Там же. - С.292-293.

"Товариства історії і старожитностей російських", в якому обгрунтував слов'янське походження закарпатських русинів - нащадків "київських русичів". А в 1828 р. І.С.Орлай передав російському вченому П.І.Кеппену листа відомого закарпатського філолога І.Фогарашія "В обще о различии словянских наречій собственно же мало і карпато или Угросорусских" з власноручною поміткою "Зразок карпаторуської словесності". Повний текст цього листа опублікував І.С.Свенцицький, вважаючи, що його автором є Іван Березанин. Тільки в 1931 р. І.Панькевич довів, що це - псевдонім Івана Фогарашія.¹ Останній не тільки доводить історичну спільність походження русинів по обидва боки Карпат ("карпато- или угро-росіянє исходом своим малоросіянє суть"), а й спільність їх мови ("беседа їх по большей части мало-русской совершенно есть").²

І.С.Орлай не тільки висвітлює окремі питання з історії Закарпаття, а й палко захищає національну гідність рідного народу, дає відсіч спробам іноземців виставити закарпатців темними й неосвіченими. Так, у рецензії на словник французького автора Мак-Карті (Mac Carthy) *gouvernem dictionnaire géographique universelle.-Paris, 1824* він вказує, що закарпатці мають своїх письменників, вчених, які здобули загальне визнання як вдома, так і в Росії.³

Важливі проблеми І.С.Орлай підняв у статті "О Юго-Западной Руси". Основний її зміст - це обгрунтування автохтонності східно-слов'янського населення цих земель. І.С.Орлай стверджує, що "в Карпатських горах, суміжних з Червоною Руссю, проживає 700 тисяч Руських, відомих під іменем Карпаторуських жителів, а в латинських Угорських - *rutheni* або *ruszi keratici*, котрі в різні і смутні часи Росії переселились на Угорську землю із південної Русі, а найбільше з околиць Києва... Сім Карпаторуські жителі, незважаючи на древність свого переселення, утримали досі ім'я Руських, або Русинів. Найдавнішу назву Руського народу, як сіє явствує із літопису Нестора і із договору Олега з греками, рівно як із "Руської Правди" Ярослава, де замість новомодної назви Росіянин, вживається ім'я Русин".⁴ Однак, в цілому

1. Панькевич І. Хто був Іван Березанин - Михайло Лучкай чи Іван Фогараші//Науковий збірник товариства "Просвіта". - Річник УП-УШ. - Ужгород, 1931. - С.168-188.

2. Свенцицький И.С. Материали по истории возрождения Карпатской Руси.- С.48.

3. Флоровскій Ант. Заметки И.С.Орлая о Карпатской Руси (1828)//Карпатский свет. - 1928. - № 9. - С.1092.

4. Цит. за: Свенцицький И.С. Материали по истории возрождения Карпатской Руси. - Львов, 1905. - С.45.

І.С.Орлай помилково вважав закарпатських русинів етнічною часткою російського народу.

Треба підкреслити, що І.С.Орлай не був професіональним істориком, а джерельна база на початку XIX ст. була ще досить слабкою. Зате він був добре обізнаний як з вітчизняною, так і зарубіжною історіографією. Він користувався давньоруськими літописами, творами візантійських авторів (Костянтин Багрянородного), працями угорських (Катона, Бардоші), польських (Стрийковський), німецьких (Енгель) істориків. Однак через брак джерел він так і не виробив чіткої концепції історичного розвитку Закарпаття. Більше того, на відміну від І.Базилевича, він навіть не піднімав питання первісного заселення території Закарпаття - у нього в загальному руслі тогочасної російської історіографії йдеться тільки про розселення східних слов'ян. А тому помилковим є його висновок, що прихід угорців в Тисо-Дунайську низовину нібито послужив "причиною і початком переселення Росіяні в Паннонію, або сьогоднішню Угорщину".

Заслуга І.С.Орлая у приверненні уваги наукових кіл Росії до історії Закарпаття. Ще І.С.Свенціцький писав, що він "увійшов в зносини з сучасними етнографами Ходяковським і Кеппеном і таким чином сприяв пробудженню інтересу російських вчених до Карпатської Русі.¹ Першим на працю І.С.Орлая звернув увагу М.Карамзін, широко використавши її у першому томі "Истории государства Российского".²

І.С.Орлая правомірно слід вважати одним з родоначальників історіографії Закарпаття, яку успішно продовжив Ю.І.Венелін (1802-1839 рр.). У останнього як вченого-славіста можна виділити два проблемні напрями. Перший - обґрунтування ідеї автохтонності східного слов'янства, дослідження історії походження Київської Русі. Слідом за М.В.Ломоносовим він піддав гострій критиці норманську теорію походження давньоруської держави, виступив проти дворянсько-монархічної концепції, що панувала в історичній науці кінця XVIII - початку XIX ст. Другий - вивчення давньої історії болгарського народу. Не лише російські, а й зарубіжні вчені визнали його пріоритет у дослідженні цієї теми. Найбільший резонанс у наукових колах Росії і Болгарії викликала його

1. Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси с Россией в первую половину XIX в. - С.34.

2. Карамзин Н.М. История государства Российского. - Книга I. - М., 1988. - Т.І. - С.82-83.

двотомна праця "Древние и нынешние Болгаре...".¹ Наукова спадщина Ю.І.Венеліна як вченого-славіста взагалі вивчена досить добре.² У меншій мірі відомі його праці з історії України, зокрема Закарпаття, оскільки вони залишилися в рукописі. Чотири із них опублікував І.С.Свенцицький у 1905 р. Безпосередньо історії Закарпаття присвячена стаття "несколько слов о Россиянах Венгерских...".³ Ю.І.Венелін розглядає ті ж події і в такому ж аспекті, що й І.С.Орлай у статті "История о Карпато-Россах..." - прихід угорських племен в Паннонію і створення ними Угорської держави, її зв'язки з Київською Руссю, прийняття християнства, переселення Ф.Корятовича. Тут показано, як місцеве населення поступово втрачало "права і повагу і ставало залежним від угорських феодалів".

Діяльність І.С.Орлая і Ю.І.Венеліна в Росії високо оцінена І.Франком. Він відніс їх до тих закарпатців, які "ще й досі мають почесне місце в історії російського шкільництва і російської науки".⁴ А російські дослідники історії Ніжинської гімназії видих наук підкреслювали, що її "первие два директора, и, притом лучшие, В.Г.Кукольник и И.С.Орлай, были карпатороссы".⁵

І.С.Орлай і Ю.І.Венелін не тільки стояли біля колыски закарпатської історіографії, а й своїми науковими розвідками викликали у російських вчених інтерес до неї. Наукові подорожі в Закарпаття незабаром здійснили М.І.Надеждин, І.І.Срезневський, П.І.Кеппен та ін. Повернувшись додому, І.І.Срезневський у вступній лекції в Харківському університеті в 1842 р. згадає Ю.І.Венеліна у числі відомих вчених-славістів.⁶

1. Венелин Ю.И. Древние и нынешние Болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном отношении к Россиянам. Историко-критическія замѣсканія. - Москва, 1829. - Т.І. - 256 с.; Т.ІІ. - Москва, 1841. - 241 с.
2. Байцур Т. Крїй Іванович Венелін. - Братіслава-Пряшів, 1968. - 306 с.; Ю.І.Гуда-Венелін і слов'янський світ: Матеріали міжнародної наукової конференції. - Ужгород, 1992. - 326 с.
3. Свенцицкий И.С. Матеріалы по истории возрождения Карпатской Руси. - Львов, 1905. - С.86-106.
4. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. - Київ, 1986. - Т.46. - С.341.
5. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Изд.второе.-С.-Петербург, 1881. - С.30.
6. Вступительная лекция И.И.Срезневского в Харьковском университете. 16 октября 1842 г.//Журнал министерства народного просвещения. Часть ССXXXVII. - С.-Петербург, 1893. - С.122.

У третьому розділі "Історична наука в період національно-культурного відродження слов'ян Австрійської імперії" досліджується наукова спадщина М.М.Лучкая, О.В.Духновича та вплив А.І.Добрянського на формування історичної концепції.

На зламі XVIII і XIX ст. феодально-кріпосницька система господарства цілком себе вичерпала. Невпинно пробивала собі дорогу нова форма економічної організації суспільства, а разом з нею і вищий тип суспільної свідомості. Народи, натхненні ідеями французького просвітництва, рішуче виступили за злам феодально-кріпосницької системи. У вирі бурхливих перетворень зникали віками усталені догмати, розкріпачувалася думка, зростав потяг до історії, мови, культури, до самоутвердження націй. Почався закономірний процес культурно-національного відродження віками поневолених слов'ян Австрійської імперії.

Найшвидше і найяскравіше це відбувалося у чехів та словаків. Біля коліски їх національного відродження стояли "достойні сини Татр"¹ Ян Коллар і Павло Шафарик. Я.Коллар у славнозвісному творі "Дочка Слави" вперше проголосив право кожної нації на вільний розвиток і самобутню культуру, висловив ідею слов'янської єдності. А Павло Шафарик у 1834 р. сколихнув науковий світ своїми "Слов'янськими старожитностями". Він окреслив територію, заселену слов'янами, вказав, що вони мають славу історію, багату духовну культуру, мову, яка поширена і в Закарпатті аж до Сигота.²

Ідея культурно-національного відродження охопила й Закарпаття, про що свідчить масовий потяг до освіти молоді, яка навчалася у навчальних закладах Егера, Трнави, Відня, Пешта, Києва. Та найбільше закарпатців навчалася у Львівському університеті. Саме звідси чимало їх разом з русинами Галицької Русі пішло в світ науки. Я.Головацький у 1865 р. писав, що "Мужи те работали з неусыпным трудом... Они выбрали нам почетное место меж народами, поддержали народность, подготовили новые силы к большим еще борьбам и усилиям - они воспитали отцев наших, новое поколение поборников и защитников нашего имени, нашей чести и славы, нашей веры, народности и нашего языка. Слава и честь им!"³

1. Вступительная лекция И.И.Срезневского. - С.122.

2. Szaferzyka P.J. slowiański narodois przelozye z sweskiego Piotr Danlshem w wroclawiu, 1843. - С.10.

3. Головацький Я. О первом литературно-умственном движении Русинов в Галиции со времен Австрийского владения в этой земле//Науковий збірник Галицько-Руської Матици. - Львів, 1865. - С.84.

Це справжнє диво, що маленьке, ще маловідоме в науковому світі Закарпаття дало цілу плеяду вчених, імена яких були відомі далеко за його межами. І.Франко з приводу цього відзначив: "Здавалось через якийсь час, що Угорська Русь станеться джерелом, з котрого живуча вода розтілась по цілій Україні-Русі".¹

Чимало закарпатців, щоб не йти на службу до австрійських панів, не зречтись рідної мови, емігрували в Україну і Росію, де стали відомими вченими і культурно-освітніми діячами. Інші, залишившись, намагалися якнайкраще прислужитися своєму народові, зокрема його історії. Один із них - М.М.Лучкай (1789-1843 рр.). З його ім'ям зв'язаний якісно новий етап розвитку історичної науки в Закарпатті.

М.М.Лучкай увійшов в історію як вчений-мовознавець, історик, культурно-освітній діяч. У 1830 р. у Будні на латинській мові була видана його "Граматика слов'яно-руська", яка в наш час перевидана українською мовою.² Її високо оцінили М.Шашкевич, І.Багилевич,³ а О.Маковей її автора відніс до кращих українських мовознавців: "Сі три граматики: Могильницький, Лучкай і Левицький - се, так сказати б, найстарша школа граматична у прикарпатській Русі".⁴

Його філологічні студії високо цінували і в 20-х роках ХХ ст. Академік М.О.Возняк, зокрема, відзначив, що в історії української філології М.Лучкай заслужив собі вдячну згадку, бо "перший в австрійській Україні, наскільки дозволяло на се йому знання і погляди на справу, дав граматичне оброблення української мови".⁵

Отже, М.Лучкай вже своєю "Граматикою слов'яно-руською" зробив гідний вклад у розвиток культурного життя не лише Закарпаття, а й всіх західноукраїнських земель. Однак діапазон його наукової діяльності охоплює широке коло проблем з історії слов'янських і неслов'ян-

1. І ма в Європі. Протест галицьких русинів против малярського тисячоліття. - Львів, 1898. - С.10.

2. Лучкай Михайло. Граматика слов'яно-руська/Переклад з латинської П.М.Лизанця та Ю.М.Сава. - Київ, 1989. - 190 с.

3. Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси с Россией в I-ю половину XIX в. - С.-Петербург, 1906. - С.21.

4. Маковей Осип. З історії нашої філології. Три галицькі граматики// ЗНТШ. - Львів, 1903. - Т. LI. - С.51.

5. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в.// ЗНТШ. - 1909. - Т.Х, кн. IV. - С.92.

ських народів, історичну географію, етнографію, історію релігії й церкви тощо. М.Лучкай поставив собі за мету показати, що Закарпаття має своє ім'я, свою історію, що русини кровно споріднені із своїми одноплемінниками на схід від Карпат. Залучаючи в науковий обіг велику кількість нових документів, він сміливо веде полеміку з багатьма угорськими істориками і аргументовано спростовує їх антислов'янські, антируські, антиукраїнські концепції.

Він залишив нащадкам фундаментальний рукопис - шеститомну "Історію карпатських русинів" на 1645 сторінках великого формату. Автором 5-го тому є І.Пастелій, який описав події на Спіші (сьогодні Словаччина). Дешифрування і переклад рукопису на українську мову здійснюють вчені Ужгородського університету М.М.Сак, А.Ігнат, М.В.Орос, Й.О.Баглай, О.В.Барбіл, а видають у Словаччині.¹ У цій монументальній праці на основі великої джерельної бази досліджується цілий комплекс питань соціально-економічного, політичного і культурного розвитку Закарпаття від найдавніших часів до 30-х років XIX ст. М.Лучкай сповна використав архівні матеріали Мукачівської греко-католицької єпархії, наукових бібліотек італійського міста Лукка, Риму, давньоруські і угорські літописи, всю наявну на його час наукову літературу з античним світом включно. Науковістю відзначається історіографічний аспект праці. Її автор уміло веде дискусію і знайомить нас з такими істориками як А.Шлецер, Х.Енгель, І.Фесслер, С.Катона, А.Сірмаї і ін. Насамперед автор "Історії Карпатських русинів" досліджує проблему первісного заселення Закарпаття і на основі етимології оронімів, гідронімів, етронімів доводить слов'янське походження "карпатських русинів", їх автохтонність на цій території. Він слушно зауважує, що народ "первісні назви місцевостей, гір, річок зберігає аж по сьогодні: Поляна, Бистра, Лята, Тиха, Голубина, Березна... Отже, поки хтось не доведе, що тут існував інший народ, ніж руський (слов'янський), і назви поселень, гір і племен були іншими, до тих пір русини залишаться аборигенами своїх країв...".² Другий принциповий висновок, що мова

1. Лучкай М. Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику (НЗМУКС). - Пряшів, 1983. - Т.1, № 11. - С.52-179; 1988. - Т.2, № 13. - С.118-235; 1986. - № 14. - С.93-258; 1990. - Т.3, № 16. - С.29-255; 1991. - Т.4, № 17. - С.27-182; 1992. - № 18. - С.63-152.

2. Там же. - 1988. - Т.2, № 13. - С.139.

закарпатських русинів та ж сама "яка вживається, крім Малоросії, Польщі, ще в Галичині та на Буковині, і звідси через південний бік карпатських гір, або верхню Угорщину, по Спіш. Жителів, які розмовляють цією мовою, в спархіях Мукачівській та Пряшівській і частково у В.Варадинській, нараховується до півмільйона".¹

М.Лучкай змальовує широку панораму життя і побут багатьох племен, які заселяли великі простори між Карпатами, Дунаєм і Чорним морем (скіфи, сармати, кімерійці, гети, карпіани і ін.). Він зумів правильно виділити у європейській історії IX ст. головні події, однією з яких справедливо вважав утворення східнослов'янської держави - Київської Русі.

Особливий інтерес викликає дослідження таких важливих подій як прихід угорських племен в Тисо-Дунайську низовину і утворення ними держави в кінці IX ст., поширення християнства, прихід Ф.Корятовича.

В той же час історія Закарпаття розглядається автором у тісному взаємозв'язку з історією Угорщини, на фоні загальноєвропейських подій. Це засвідчує глибоку обізнаність з сучасним йому станом розвитку історичної науки як у Росії, так і в Західній Європі. Він проникає у суть складних політичних взаємовідносин Угорщини з Австрією і їх обох з Туреччиною у XVI ст. Битву під Могачем називає нещасною, бо зазнавши від турків поразки, Угорщина потрапляє більш як на півтора століття в іноземну залежність.

Ряд висновків, думок відзначаються новизною і оригінальністю. Вперше у закарпатській історіографії він розповів про повстання в Угорщині під проводом Імре Текелі, Ф.Ракоці II, спрямовані проти Габсбургів; чи не перший вказав на тяжке становище селянських мас, описавши їх боротьбу проти феодално-кріпосницького гніту. Ніхто до нього цього не робив. Одна із глав другого тому так і називається "Про селянське повстання". В ній вперше характеризується селянська війна в Угорщині під проводом Д.Дожи в 1514 р. Із багатьох вимог повстанців М.М.Лучкай виділяє такі: "треба скинути ярмо поміщиків", "хай перестануть існувати графи, барони і знать, хай називається лише громадянами і селянами, хай буде знищена сама королівська влада".² Він говорить і про розправу властей над переможеним народом: "дворянський стан, зібравшись в 1514 р., засудив бунтівників, щоб винагородити всі шкоди, заподіяні дворянам, або в будівлях, або в речах, або в худобі".

1. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. - С.48-49.

2. Лучкай М. Історія карпатських русинів/ІЗМЖКС. - Пряшів, 1986. - Т.2, № 14. - С.134.

М.М.Лучкай характеризує становище сільських трударів, в якому вони опинилися після придушення повстання. Його оцінка співзвучна оцінкам сучасної історіографії: "Ще більш обтяженою була доля селян, тому що були кинуті у вічне рабство. Панщина, дев'ятина та безліч інших труднощів наложено на них. Селяни, підкорені цим суворим законам, тоді не тільки збідніли, але ще й тепер оплакують свою нещасну долю".¹

Ще одна думка М.М.Лучкай є дуже важливою - пригнічення селян відвертало їх від боротьби проти турецьких загарбників. На його думку, багате вище духовенство і бундючні магнати, сперечаючись між собою за владу і багатство, не були спроможні організувати належну відсіч іноземним поневолювачам. Селяни "пригнічені дворянами і магнатами, усього позбавлені, борючись з крайньою бідністю, не спішили на захист своїх пригноблених, бо вони не могли втратити ані батьківщини, ані маєтку".²

М.М.Лучкай не байдужі інтереси угорського народу і він зі співчуттям висвітлює його боротьбу за визволення з-під гніту Австрійської монархії в кінці XVII - на початку XVIII ст. Він високо оцінює таких її проводирів як Імре Текелі і особливо Ілона Ерїні, дружина Ференца Ракоці I, яка мужньо керувала обороною Мукачівського замку від австрійських військ у 1683-1685 рр. Та найбільшу увагу М.М.Лучкай справедливо приділив визвольній боротьбі угорського народу проти Габсбургів в 1703-1711 рр. Він із жалем пише, якою дорогою ціною треба платити за свободу: "знову стали кривавими рани угорського народу". Важливою є і розповідь про те, що на боці угорського народу воювали русини, румуни і навіть монахи. З великою увагою закарпатський вчений ставить-ся до селянських рухів, розповідає про битви куруців з австріяками.

Аналіз наукової спадщини М.М.Лучкай показує, що його історико-методологічна концепція набагато прогресивніша від концепції російських та українських дворянських істориків, які вихваляли царів та царських вельмож і за блиском їх постатей не бачили справжнього творця історії. М.М.Лучкай вважав за необхідність писати історію народу, навіть малого, бо вона "проливає світло на славніший народ".

Якщо М.М.Карамзін із захопленням вигукував "бодрствуйте, монарх возлюбленный", то М.М.Лучкай гнівно заявляв: "хай перестануть існувати графи, барони і знать, хай називаються лише громадянами і селянами, хай буде знищена сама королівська влада", "треба скинути ярмо поміщи-

1. Лучкай М. Історія карпатських русинів/ІЗМВУКС. - Пряшів, 1986. -

Т.2, № 14. - С.134.

2. Там же. - С.136.

ків". Ці думки закарпатського вченого перекликаються із основними положеннями програмного документу Кирило-Мефодіївського товариства (1846-1847 рр.) "Книги буття українського народу", в якій зокрема висловлювалась надія на те, що "повстане Слов'янщина, і не зостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні селянина, ні холопа...".¹ У цьому відношенні скромний закарпатський історик стояв вище і від автора першої у вітчизняній історичній науці праці з історії України Д.М.Бантиша-Каменського,

який повсталих селян називав "толпи вооруженных крестьян". У праці М.М.Лучкая - широка панорама історії багатьох народів. З симпатією він пише про ватажків селянських повстань Д.Дожу, Т.Босе, А.Кіша, М.Паппа, героїчні бої куруців з австрійськими військами, визвольну війну угорського народу під проводом Ференца Ракоці II проти Габсбургів.

В "Історії карпатських русинів" досліджується історія релігійних відносин, культурно-освітнього життя, схарактеризовано діяльність десятків вчених, громадсько-політичних діячів. Тут у комплексі розглядається ряд проблем соціально-економічного, політичного, духовного життя Закарпаття. Теоретико-методологічна концепція історичного дослідження відображає нові прогресивні віяння, що народжувалися в історіографії під впливом західноєвропейського просвітництва. Це наближало закарпатського вченого до французьких істориків періоду Реставрації - Тьєррі, Гізю, Міньє і Тьєра, які розробляли концепції суспільних класів і класової боротьби. "Історія карпатських русинів" М.М.Лучкая - своєрідна відповідь Огюстену Тьєррі (1795-1856), який скаржився: "Нам не вистачає історії громадян, історії підданих, історії народу".² М.М.Лучкая дав модель такої історії. Більше того, на відміну від О.Тьєррі, він не тільки співчутливо ставився до антифеодальної боротьби, а й схарактеризував і оцінив її. За визначенням ролі народу в історії його можна віднести до числа представників демократичного напрямку в європейській історіографії.

І хоч в 6-томній "Історії карпатських русинів" не всі висновки науково обгрунтовані, а окремі й помилкові, вона є неперевершеним здобутком закарпатоукраїнської історіографії. Багата джерельна база, широка історіографія, новизна піднятих питань ставлять її в число кращих здобутків української історичної науки, а її автора - М.М.Луч-

1. Кирило-Мефодіївське товариство.-Київ, 1990. - Т.І. - С.152.

2. Цит. за: Историография истории нового времени стран Европы и Америки. - Москва, 1990. - С.121.

кая в ряд відомих вчених-славістів ХІХ ст.

Зустрітися з М.М.Лучкаєм вважали за необхідне російські (І.Срезневський), українські (Я.Головацький), польські (А.Кухарський), словацькі (Б.Носак-Незабудов) вчені. Його наукову роботу високо цинили слов'янські будителі Ян Коллар і Павло Шафарик, члени відомої "Руської трійці" І.Багилевич та М.Шашкевич.

Якщо І.Базилович, І.Орлай, Ю.Гуца-Венелін стояли біля витоків історичної науки в Закарпатті, то М.М.Лучкай підніс її на якісно новий щабель розвитку. Він перейшов від романтизму до історико-критичного методу дослідження. Їх справу успішно продовжили в другій половині ХІХ ст. А.Крालицький, І.Дулішкович, Ю.Жаткович, а сполучною ланкою між представниками цих двох епох був О.В.Духнович(1803-1865 рр.).

На поле історичної науки О.В.Духнович вступив із статтею "Состоянье русинов в Угорщине".¹ Вона не випадково з'явилася у 1849 р. Саме тоді угорський народ повів рішучу боротьбу проти австрійського панування. Вболівачи за долю закарпатських русинів, О.В.Духнович намагався пробудити в них національну свідомість, допомогти осмислити їм своє історичне минуле і сформувати погляд на майбутнє. Він, як і І.Базилович та М.М.Лучкай, ствердив, що закарпатські русини є аборигенами своєї землі і далі розвинув думку, що в давнину вони були вільними, мали своїх вождів і управління - "власними вождями управляемий свой край". У статті розкрито тяжке соціально-економічне становище народу у складі Угорщини. Селянин, наприклад, "не имел власности но зависел целиком от воли дворян (шляхта, немещи), а властно от жидовского арендаря. Селян вольно было все одогнати, палицовати, в темницю усадити, як в давніших часах и забити".² Селянин змушений був відробляти панщину, здавати п'яту частину врожаю і "при том ще не лише священника но и дяка-школьника сам платити".

Найважливішою працею О.В.Духновича з історії Закарпаття є "Истинная история Карпато-Россов или Угорских Русинов", яку в 1914 р. опублікував Ф.Ф.Аристов.³

О.В.Духнович справедливо зауважує, що ще не вивчена історія "се-го забвенного и тьмою времени покрытого народа". І цілком справедливо докоряє своїм сучасникам і, зокрема, співвітчизникам, що вони "о народе сем очень мало, иностранцы же, и иноплеменные или ничего, или только что-нибудь погрешного во памятниках своих оставили, и что боль-

1. Духнович А. Состоянье Русинов в Угорщине//Зоря Галицка.-1849.-№31.

2. Там же.

3. Духнович А. Истинная история Карпато-Россов или Угорских русинов//Русский Архив. - Москва, 1914. - № 4. - С.528-558.

ше даже Нестор и Карамзин, о Карпато, или Угро-Россах только то упомянули, что и они на свете суть".

Досліджуючи питання, О.В.Духнович підтримує висновок попередників про те, що карпатські русини заселяють територію по обидва боки Карпат і поселилися тут ще до приходу угорців. Ця думка конкретизована ним і в інших статтях. Він ствердив: "Именем или просто те Русины означаются которые ныне начиная от Молдовы, Буковины, Галичских границ на полуденном боці и дале по реке Замоша, Тисы и Попраде, внутри границ Угорских распространены находятся".¹ Для більшої переконливості він посилається і на праці угорського історика А.Сірмаї, який "хотя немного склонный к русинам как маляр, однако утаить правду не смея" також стоїть на цій позиції. О.В.Духнович особливо наголошує на тому, що закарпатські русини спочатку були незалежні від угорських феодалів. Їх політичне становище різко почало погіршуватися з часу одруження угорського короля Стефана на Гізелі - дочці короля Генріха Баварського. З нею прибуло на Закарпаття багато німецьких священників латинського обряду, які взялися нищити греко-слов'янський обряд: "Русинов на латинский обряд принимали, вабили и силили, покрещенных греческими священниками снова крестили и так помалу от обряда славянского греческого отлучивши даже и от народности Русской оттягли".²

Важливою проблемою є ставлення О.В.Духновича до угорської революції 1848-1849 рр. Це найкраще видно із "Автобіографії", в якій революцію називає "нещасною" і "сумною", яку "визивали невдоволені пролетарі".³ Але завдання революціонерів визначив точно: "під проводом Людвика Кошута разом з подобними собі прихильниками пролетаріату, перенялися ідеєю вої і завжди основно зреформувати" і "щоби королівство угорське одорвалося од Австрії як самостійна держава, якою має управляти власне угорське правительство".⁴

Відомо, що царизм послав 100-тисячну армію для придушення угорської революції, а слов'янські народи Австро-Угорщини вбачали в цій армії визволительку як від угорського, так і від австрійського гніту. Тому і позиція угорських революціонерів була дуже обережною щодо закарпатських русинів. О.В.Духнович не забарився розкрити її суть і писав: "Кошут сам добре познає ту сталість Русинов и для того роздавал зброю малярам, німцям, полякам, жидам, цыганам, но русинам

1. Вістник для русинов Австрійскої держави.-1851.-№147.-С.586.

2. Русский Архив. - С.547.

3. Духнович Александр. Автобіографія. - Ужгород, 1928. - С.15,17.

4. Там же. - С.13.

ніколи".¹ О.В.Духнович рішуче підкреслював, що угорські власті ніколи не погодяться на національне самовизначення закарпатських русинів. Вони завжди вимагали, аби русини "не сепарувалися от нас и не творили в Угорщині яку то козаків или иную країну".² Рішуче відмежувавшись від егоїстичних поглядів вождів угорської революції він заявляв, що "желає згоди, хочет воздати каждому свое, хочет мирно жити с каждым чоловіком и помириться, а не роздражнати людей; он вымогает своего права, своей народности на всегда по законам, правно и тим способом готов я на борьбу на смерть и жизнь, але за діло праведное и возможное".³ З особливим почуттям почати Будитель ставився до угорського народу, добра розумівчи, що сама доля судила жити з ним поруч. Тому й заявляв: "мы чествуем мадыарский народ, величаем великодушием его и любовь взаимну, як и от них чести похадаем, мы уже через девять столетий, с мадыарами живем и никогда не была против нас жалоба, чтоб даколи мы им кривду учинили".⁴

О.В.Духнович виступив палким поборником ідеї єдності слов'янських народів, серед яких бачив і закарпатських русинів. В середині ХІХ ст. він відкрито поставив на порядок денний питання про воз'єднання Закарпаття з суміжними українськими землями і називав його "Праведним и возможным ділом". Правомірність і закономірність такого акту обґрунтував тим, що "Русины угорские давнейше с галицкими случены были".

Хоч ця спроба завершилася невдачею, Будитель продовжував невпинно обґрунтовувати необхідність воз'єднання і попереджав: "если перепоню и на дальшее время будет нам нещасный Бескид, тогда останеме на века в прежнем состоянїи, сами себя уничтожим", а "если совокупимся, тогда страшный Бескид взаимным будет нам О л и м п о м".⁵

Незабаром після смерті О.В.Духновича в його архіві К.Кустодієв виявив рукопис праці на латинській мові "Історія Пряшівської єпархії", який ним же був перекладений на російську мову і виданий окремою книгою у Петербурзі в 1877 р.,⁶ - після чого рукопис О.Духновича загадково зник. У книзі документально підтверджується наявність тісних зв'язків між церквою Закарпаття і Наддніпрянською Україною, що засвідчувало духовну єдність народів цих земель.

1. Зоря Галицка . - 1849. - № 31. - С.183.

2. Вістник для русинов Австрійской держави.-1863.-№ 6.-С.23.

3. Там же.

4. Олександр Духнович. Твори в 4-х томах.-Пряшів,1989.-Т.3.-С.259.

5. Вістник для русинов Австрійской держави.-1850.-№ 14. - С.54.

6. Духнович А. История Пряшевской епархии.-С.-Петербург,1877.-102 с.

Довго, аж до недавнього часу, залишалася у рукописі така важлива праця О.Духновича історико-етнографічного характеру як "О народах крайнянских",¹ в якій автор глибоко аналізує соціально-економічне становище народу, його традиції, звичаї, побут. Твір опубліковано у зібранні творів О.В.Духновича.²

Обвинувачувальним актом чужоземним загарбникам краю звучить опис побуту селянської сім'ї: "волы, корова, овцы, свини, курицы, пес и мачка тут бывають с людьми вкупе, чтобы в стайнях не померзли". А "одежда русина есть удобна" і цей "убогий русин мало когда сытый есть". О.В.Духнович називає справжніх винуватців злиденного становища народу: "Панове их оречнии суть самодержавнии тираны, они яко сами, но еще больше через (корчмарив) уморяют их и просто, чтобы не просветлился народ, держати любыят их в слепоте, и невежествии".³ Таке становище спонукало мислителя до аналізу соціальної структури існуючого суспільства. Як добрий знавець життя він бачив "великое разиство" між людьми. І тому він поділяє їх на п'ять частин - класів.⁴

Важливим джерелом оцінки соціально-економічного та політичного становища Закарпаття в 50-60-х роках XIX ст. є епістолярна спадщина О.В.Духновича. Це, зокрема, 30 листів до Я.Головацького, які були опубліковані К.Студинським⁵ і М.Демком,⁶ а сьогодні зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаніка.

Звичайно, О.В.Духнович був сином своєї епохи, яка наклала свій карб на його історичні погляди. Він оспівував як австрійського імператора, так і російського царя, сподіваючись, що визволення прийде з Відня чи з Росії. Але можна погодитися з оцінкою К.Студинського, що вже тільки "своім могутнім ключем єднання Галицької Руси із Закар-

1. Духнович А. О народах крайнянских или о карпатороссах под Бескидом, в Земплинской, Унгской и Шаршской столицах живущих//Забавки. -1848.-Ч.П.-С.І-77.-Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів.
2. Духнович О.В. Твори в чотирьох томах.-Братіслава-Пряшів,1989.-Т.3.
3. Духнович А. О народах крайнянских...-С.50.
4. Духнович А. Естественнo-духовная розсужденія. - Пряшев, 1855. - С.161-178//Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка. Відділ рукописів.
5. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. Видав К.Студинський. - Львів, 1905.
6. Демко М. Письма А.Духновича к Я.Головацкому.-Мукачево,1927.-64 с.

патської обезпечив Духнович собі серед нас глибоку пам'ятку, а може й безсмертність!"¹

Беликий вплив на формування історичної концепції Закарпаття мала наукова і громадсько-політична діяльність А.І.Добрянського (1817-1901 роки). Ця постать, як ніяка інша, найбільш суперечливо оцінена як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Одні підкреслювали, що А.І.Добрянський "відзначився послугами для австрійської династії... і одночасно зробився гарячим прахильником Росії і добровільним агентом ідеї сполучення Угорської Русі з російською державою"². Другі вважали його "найбільшим подкарпатським русином XIX віку"³.

У 40-х роках XIX ст. А.І.Добрянський активно вклучається у загальний потік протесту слов'янських народів проти асиміляторської політики австрійських властей та їх місцевих прилужників.

Треба підкреслити, що на початку революції 1848-1849 рр. народи Угорщини спільно виступили проти національного гноблення з боку австрійських пануючих класів. Однак після повалення династії Габсбургів з угорського трону керівники угорської революції відмовилися від радикального вирішення національного питання. Вони відстоювали своє право на панування над іншими народами. Це і стало причиною переорієнтації закарпатської інтелігенції на інші, зовнішні сили. Порятунком вони, зокрема, вбачали в Росії.

Розгадавши антидемократичний характер національної політики уряду Лайоша Кошута, А.І.Добрянський ставить питання про об'єднання Закарпатської і Галицької Русі в одно адміністративне ціле, як окремий автономний округ. Він же очолив делегацію закарпатських русинів, яка поставила це питання перед австрійським імператором і домоглася деяких автономних прав. Та австрійський уряд уважно стежив за пульсом громадсько-політичного життя Закарпаття і коли він зміцнів, то перейшов в наступ і в березні 1850 р. ліквідував всякі уступки, зроблені русинам в ході революції 1848-1849 рр.

Однак політичне становище Австрії на європейському континенті в 60-х роках різко погіршується після поразки у війні з Прусією та Італією. Скориставшись послабленням Австрії, угорська буржуазія домагається розширення своїх прав, причому за рахунок національних інтересів неугорських народів. Тому А.І.Добрянський з новою силою всту-

1. Студинський К. А. Духнович і Галичина. - Львів, 1924. - С.66.

2. Франко Іван. Стара Русь//Наукові записки товариства ім. Шевченка. - Львів, 1906. - Т.ХХV. - С.43.

3. Тіхий Ф.А. И.Добрянский//Месяцеслов. - Ужгород, 1922. - С.145.

пає на захист національних інтересів земляків, що підняло його авторитет у широких масах народу, і в 1861 р. його вдруге обирають до угорського парламенту. Однак, як і раніше, власті анулюють результати виборів. Але промову, з якою він збирався виступити у парламенті, було опубліковано на німецькій мові під назвою "Промова депутата угорського сейму Адольфа Добрянського до питання про адресу". У ній гостро засуджувалася антидемократична позиція угорських панівних класів щодо неугорських народів, зокрема обмеження їх національних прав.

Головний зміст промови зводиться до обґрунтування історичних прав закарпатських русинів на політичне життя. Він робить ретроспективний огляд їх історії і доводить, що вони раніше за угорців поселилися на своїй території і в перші роки входження до складу Угорщини користувалися широкою автономією: "Народ рускій на своїй землі жил уже тогда, коли мадьяры из чужих земель в 9-м столетии сюда прибыли".¹

А.І.Добрянський нагадував парламентарям, що з приходом угорських феодалів почалося погіршення як політичного, так і економічного становища закарпатських русинів. Проведення урбаріальної реформи у 70-х роках ХУІІІ ст., скасування панщини у 1848 р. та комасація не полегшили становище селянства, бо "мадьяры усюловалися другим способом уничтожити" і ці скромні заходи центральної влади.

У цей час А.І.Добрянський почав настирливо вивчати стан національних відносин у Австрійській імперії і залишив значну наукову спадщину. Головною його працею є книга "Австрійські слов'яни і мадьяри", що вийшла французькою мовою в Парижі у 1861 р.² Основний її зміст – гостра критика політичної системи Австрійської імперії, побудованої нагнобленні одної нації іншими. Автор виходив з того, що Австрійська імперія – конгломерат різних народів, які позбавлені політичних прав. І якби А.І.Добрянський більше нічого не зробив, то й цей вчинок дав би підставу зарахувати його до числа демократично мислячих діячів слов'янського світу. Однак він пішов ще далі. Його основоположним принципом була вимога визнання прав кожного народу на самовизначення, надання можливості розвивати рідну мову і національну культуру. Його статті, виступи та промови сколихнули задушливу атмосферу австрій-

-
1. Несколько слов о желаніях угорско-русского народа, которы издал на немецком языке Адольф Иванович Добрянский в Будине-Відні, 1861. – С.7.
 2. Les slaves d'Autriche et les magyars. – Париж, 1861. (Детальний аналіз її дано у книзі: Добош С.В. А.И.Добрянский.–Пряшев, 1956).

ського абсолютистського режиму. Знаменною є його промова в угорському парламенті 25 листопада 1868 р. з приводу проекту закону про народності, згідно з яким всі народи зараховувалися до угорської нації. Він сміливо виступив проти спроб угорських шовіністичних сил узаконити панівне становище угорської нації. В цьому питанні А.Добрянський пішов далі й від чеських просвітителів, які вимагали історичних прав тільки для свого народу. А.І.Добрянський такого права вимагав для всіх народів, що населяли Австрійську імперію (русинів, угорців, чехів, словаків, хорватів, німців, румунів). Він справедливо називав Австрію "хворим, надзвичайно хворим державом", бо її правителі тримаються при владі лише завдяки розпалюванню ворожнечі між народами, нацьковуючи їх один на одного.

У 60-х роках ХІХ ст. А.І.Добрянський ще вірив; якщо уряд "законно оступить із скаргами і вимогами і задовільнить потреби і законні побажання, то в такому випадку існування (Австрії) буде забезпечено; якщо ж ці народи домовляться незалежно від уряду, полишать взаємні нарікання і виступлять спільно - Австрія буде відспівана, і стара будова, що тріщить по всіх швах, незабаром завалиться".¹

Після утворення Австро-Угорської дуалістичної монархії А.І.Добрянський ще чіткіше усвідомив роль етнополітичних процесів, зокрема фактору піднесення національної самосвідомості народів. Його погляди на державотворення зазнали значної еволюції. На цьому справедливо наголошує С.Добш: "Якщо до 60-х років А.І.Добрянський, подібно до Палацького, вірив у можливість забезпечення прав у рамках Габсбурзької монархії, яка повинна була носити характер федерації в монархічній формі, то після 60-х років він почав вказувати на те, що Австро-Угорщина, яка основувала свою політику на насиллі і на небажанні надати права народам, які її населяють, непримінно розвалиться. В результаті цього він почав вважати систему абсолютистську і централістичну антиісторичною, а, значить, і незаконною".²

Більше того, А.І.Добрянський побачив піднесення національної самосвідомості народів і зрозумів, що в кінцевому підсумку народи піднімуться на боротьбу за самовизначення. Він впевнено говорив, що "неможна більше сумніватися в тому, що не так далеко той час, коли Європа поміняє свій вигляд, що карта буде перекреснена і що при цих перемінах буде звернута увага на права племені і його мови, які повинні восторжествувати над усім останнім".³

1. Див.: Добш С.В. А.Добрянский. - С.84.

2. Там же. - С.145.

3. Там же. - С.85.

Свої політичні погляди А.І.Добрянський на схилі літ намагався обґрунтувати в ряді наукових праць. Заслугує на увагу стаття "О западных границах Подкарпатской Руси со времен св.Владимира",¹ на яку посилається і М.С.Грушевський.² Вона була опублікована в газеті "Слово" за 1880 р.³ Головна ідея статті в обґрунтуванні перебування території історичного Закарпаття, яку називає "утраченим достоянням руського племені", у сфері впливу Київської Русі.

Аналіз наукової спадщини А.І.Добрянського показує, що він доклав багато зусиль для забезпечення рівноправності всіх народів Австрійської імперії і бачив закарпатських русинів у лоні східних слов'ян. Але помилкою його було те, що у вирішенні цього завдання він надіявся на царську Росію і цим самим зміщив проросійський напрямок у закарпатській історіографії другої половини ХІХ ст.

У четвертому розділі "Закарпатська історіографія у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. (до 1919 р.)" відзначається, що історична наука розвивалася не стільки вглиб, як вшир, і мала просвітницький характер. Це зумовлюється, насамперед, необхідністю викриття денационалізаторської суті політики угорських властей, яка значно посилилася після утворення в 1867 р. Австро-Угорщини. Прогресивна частина вчених, творчої інтелігенції у популярній формі пропагувала основні етапи історичного розвитку Закарпаття, своїми історико-публіцистичними творами намагалася вплинути на піднесення національної самосвідомості русинів. Науковістю відзначається спадщина А.Ф.Крालицького та І.Дулішковича.

У науковій діяльності А.Ф.Крालицького (1835-1894 рр.) виділяються кілька проблем. Насамперед він, як і О.В.Духнович та А.І.Добрянський, доводив східнослов'янське походження русинів Закарпаття і знайомив їх з історією та культурою "руських братів", значну увагу приділяв також історії духовної культури західних і південних слов'ян⁴ та угорців.⁵

1. А.И.Д. О западных границах Подкарпатской Руси со времен св.Владимира//Журнал министерства народного просвещения.-1880.-Ч.208.-С.134-159.

2. Грушевський М.С. Історія України-Руси.-Київ,1991.-Т.І.-С.556.

3. Слово.-1880.-№ 50-58.

4. Крालицкий А.Ф. Русини Лаборских//Науковий збірник Галицько-Руської Матиці. - Львів,1865.-С.103-114; Він же. Свадебні обряди у Лаборських русинів//Там же.-С.137-160; Він же. Сербія//Там же.-1866. - Вып.І-ІV. - С.23-35.

4. Кралацкий А.Ф. Степовая жизнь на дольних Уграх//Там же. - 1865. - С.257-264.

Закарпатській історичній науці А.Ф.Крालицький прислужився описом монастирських архівів,¹ виявленням і публікацією ряду давніх писемних пам'яток,² дослідження життя й діяльності вчених, культурно-освітніх діячів.³

Новим у закарпатській історіографії було те, що А.Ф.Крालицький не тільки підтримав загальне твердження своїх попередників про приналежність русинів до східних слов'ян, а й чітко обгрунтував їх генетичну спорідненість з українським народом. У 1862 р. він заявив: "Ми семья преславної Украины". А в 1863 р. у історичній повісті "Князь Лаборець" вказав на наявність ще у часи переходу через Карпати серед посольства Альмоша "молодого українця, русина", який представився князю Лаборцю так: "я от головы до пят Русин, там, з далека, з Украины, з широкой русской земли, где Днепро буйный тече".⁴ Так вчений ще у 60-х роках ХІХ ст. зробив висновок, що етноніми "русин" і "українець" - ідентичні, а "Угорская Русь вместе с Галичиной принадлежит к малорусской расли славянского племени".⁵

Ефективність впливу наукової діяльності А.Ф.Крालицького на формування свідомості народних мас краю щодо історичної концепції Закарпаття знижувалася тим, що його твори друкувалися у виданнях, малодоступних навіть для інтелігенції. Нагальною була потреба у створенні компактного дослідження, доступного для широкого кола читачів.

З цим завданням успішно справився І.Дулішкович (1815-1883 рр.), автор тритомної праці "Исторические черты Угро-Русских".⁶ Джерельна база та історіографія дослідження свідчить, що його автор був добре обізнаним із найновішими досягненнями історичної науки. На відміну від попередників, він вважав слов'ян не нащадками скіфів та сарматів, а корінними жителями Європи. Важливим джерелом для нього стала "Повість минулих літ", автора якої називає "уважаемым" і підкреслює, що

1. Крालицький А.Ф. Историческое описание монастырей чина св.Василия Великого в Угорщине//Месяцеслов на год 1866. - Ужгород.
2. Кралаицький А.Ф. О древних евангелиях//Науковий збірник Галицко-Рускої Матиці. - Львов, 1866. - С.68-69.
3. Кралаицький А.Ф. Арсеній Копак//Там же. / С.66-67; Він же.Михаил Бадудянський//Слово. - 1864. - Ч.30.
4. Кралаицький А.Ф. Князь Лаборець//Галичанин: Литературний збірник. - Львов, 1863. - Кн. I. - С.79.
5. Свет. - 1868. - № 36.
6. Дулашкович И. Историческое черты Угро-Русских. - Тетрадь I. - Унгвар, 1874. - 133 с.; Тетрадь II. - Унгвар, 1875. - 140 с.; Тетрадь III. - Унгвар, 1877. - 234 с.

він "рожденный славянин".

І. Дулішкович подляв слов'ян на східних, західних і південних. На фоні історії східних слов'ян він визначає "колибальное место предков наших" і аргументовано дискутує з угорськими (Балайти, Бардоші), німецькими (Г.Бідерман), галицькими (А.Петрушевич) дослідниками, які заселення території Закарпаття датували не раніше XIII ст. Важливо, що дослідник роз'яснює, що слід розуміти під автохтонністю. Якщо за критерій автохтонності брати наявність перших писемних відомостей, то в "этом случае Угросских нельзя считать коренными". Якщо ж брати до уваги тих, які першими поселилися на постійне місце проживання "на почве нынешней Угрии", то такими будуть слов'яни. Він категорично відкидає твердження Г.Бідермана про те, що русини з мадярами разом ввійшли були сюди.

Праця І. Дулішковича була оцінена неоднозначно. Одні вважали її неординарною подією в науковому житті, а інші, як, наприклад, О.Л.Петров, заявляли, що вона "в сущности извлечение - не всегда толковое - и пересказ не всегда умалый "Истории" Лучкая. Добавлено Дулішковичем сравнительно немного и не особенно важно".¹ Доповнення І. Дулішковича якраз важливі - він довів, що русини поселилися на своїй території ще до приходу угорців. А саме це не вписувалося у концепцію О.Л.Петрова, згідно з якою русини прийшли на Закарпаття не раніше XIII ст.

Історична тематика до певної міри знайшла своє відображення і в творчості закарпатських будителів І.Раковського, Є.Фенцика і особливо І.Сільвая.² Значення їх діяльності в тому, що вони вказували на тяжке становище народу, викривали денационалізаторську політику угорських властей. Однак продовжували обґрунтовувати помилковий висновок А.І.Добрянського про "общерусский" характер історії Закарпаття.

У другій половині XIX ст. дослідники успішно продовжували вести етнографічні дослідження. Це були статті А.М.Дешка, який працював в Україні і в різних виданнях оублікував зібрані етнографічні матеріали.³ Народні традиції і звичаї описував О.А.Митрак (1837-1913 рр.) у

1. Петров А.Л. Материалы для Угорской Руси.-С.-Петербург, 1905.- Вып.І. - С.18.
2. Уриил Метеор. Положение угорских русских под управлением Стефана Панковича, епископа Мукачевского//Славянский сборник.-С.-Петербург, 1875. - Том первый. - С.55-88.
3. Дешко А.Н. О Карпатской Руси//Киевлянин.-Книга третья на 1850 год. - Москва, 1850. - С.19-31; Киевская старина. - Том XIX. - Киев, 1887. - С.537-548; Семейная библиотека. - Львов, 1855. - Книга II. - С.210-224; Він же. Свадьба на Угорской Руси//Записки русского географического общества по отделению этнографии. - Том первый. - С.-Петербург, 1867.-С.694-706; Він же: Народные песни, пословицы и поговорки Угорской Руси//Там же. - С.671-692.

статтях "Домашний быт угро-русского крестьянина", "Домики или избы угро-русских крестьян", "Сенокосы угроруссов". Щоб зібрати незаперечні факти про економічне становище народу у 1867 р. він здійснив подорож по гірських селах і свої враження довів до громадськості у нарисі "Путевне впечатления на Верховине".¹ О.А.Митрак плідно працював і в галузі мовознавства. Головною його працею як вченого-лексикографа є складені ним два словники.²

Велику дослідницьку роботу в галузі етнографії проводив Ю.Ю.Каткович (1855-1920 рр.). Зібрані ним матеріали були опубліковані в "Етнографічному збірнику" за 1896 р. і окремою відбитком.³ Особлива велика заслуга вченого у популяризації творів Івана Франка, Крія Федьковича, Марка Вовчка. Він надавав практичну допомогу В.Гнатюку у вивченні народної культури Закарпаття.

Ю.Ю.Каткович активно виступав і як історіограф, але недоліком вченого було те, що він оминув істориків-угорців, які, насправді, займають гідне місце в закарпатській історіографії.

Першим із них є Карой Мейсарош (1821-1890 рр.). Він уже в середині XIX ст. виступив із двома монографіями.⁴ Його історична концепція зводилася до визнання русинів автохтонами на своїй території і органічною часткою українського народу ("ківогаз"). Він підкреслював їх тяжке соціально-економічне становище і політичне безправ'я. Його роль і в тому, що своєю монографією про Ужгород (1861 р.) започаткував розробку такої проблеми як історія міст і сіл.

Великою джерельною базою, науково вивіреними висновками відзначається праці Т.Легоцького (1830-1915 рр.). Насамперед слід назвати його тритомне дослідження з історії Березького комітату (1881-1882 рр.).⁵ В історіографії краю він виступив і як основоположник археологічної науки,⁶ виявив багато археологічних пам'яток, на основі яких зробив

1. Избранные произведения А.Митрака. - Унгвар, 1942. - С.13-21.
2. Митрак А. Русско-мадьярскій словарь. - Унгвар, 1881.-854 с.; Він же. Мадьярско-русскій словарь. - Ужгород, 1922. - 320 с.
3. Каткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі.-1896, без місця. - 38 с.
4. Meszaros Karoly. A Magyarországi oroszok története. - Pest, 1850. - III+162 с.; Він же. Ungvar története. - Pesten, 1861. - 114 с.
5. Легоцьку Т. Beregvármegye monographija. -Ungvar, 1881-1882.-Т.І-III.
6. Легоцьку Т. Adatok hazánk archeologiajhoz, különös tekintettel Beregvármegye es környékére. (Дані до археології нашої батьківщини, особливо відносно Березівської області та її околиць). - II köt. - Munkacs, 1892, 1912.

висновки про заселення території історичного Закарпаття слов'янами у VII-VIII ст., поселення тут русинів ще до приходу угорців. Своїм дослідженням "Нова монографія міста Мукачеве" вчений продсвжив започатковувану К.Мейсарошем традицію вивчення історії міст.¹

На початку XX ст. закарпатська історіографія поповнилася цінними працями А.Годинки. Найбільш повно його історична концепція викладена у монографії "Історія Мукачівської греко-католицької єпархії".² Її суть полягає в тому, що територія історичного Закарпаття до приходу угорців була безлюдною, вкрита густими, непрохідними лісами ("lacsatlan erdővesz") і сюди тільки зрідка приходили угорські королі на полювання, русини на цій території появились не раніше XIII ст. Перші писемні згадки про них він відносить до 1218, 1232 і 1254 років.³ Дослідник визнавав, що закарпатські русини етнічно споріднені з галицькими, але безпідставно заперечував їх спорідненість з київськими, що визнавали К.Мейсарош і Т.Легоцький.

Треба підкреслити, що концепцію А.Годинки про пізнє заселення русинами території Закарпаття і їх окремішність від київських русинів не підтримали навіть угорські дослідники (М.Горват, І.Будаї, Г.Марцелі, Ф.Рібарі). А В.Сулінчак у 1918 році писав: "Русини, що живуть в Угорщині, належать до того племені, що живе на південній території Галичини, Буковини та Росії і носить назву малорос або українець".⁴ Практично А.Годинку в даному питанні підтримали тільки одиниці - російський вчений О.Л.Петров⁵ та місцевий О.Бонкало.⁶

Непослідовним був А.Годинка і в характеристиці соціально-економічної історії: то він визнавав наявність великих землевласників на Закарпатті, то заперечував. І вже явною його помилкою була думка про занесення розвинутих кріпосницьких відносин ззовні. Та попри всі недоліки праці А.Годинки базуються на обширній джерельній базі, містять в собі значний фактологічний матеріал.

Монографічні дослідження І.Дулішковича, Т.Легоцького, А.Годинки

1. Lehoczky T. Munkács város új monografiája. - Munkács, 1907. - 335 с.
2. Godinka Antal. A munkácsi görög-katholikus püspökség története. - Budapest, 1909. - 856 с.
3. Там же. - С.18,21,22,64.
4. Szulincsek László. Mikor történt a karpatalji rutenek betelepülése hazánkba? - Ungvár, 1918. - с.7.
5. Петров А.Л. Древнейшая грамота по истории карпаторусской церкви и епархии 1391-1498. - Прага, 1930.
6. Бонкало А. Руський літературний язык. - Унгвар, 1941.

були помітним явищем в історичній науці Закарпаття другої половини ХІХ - початку ХІ ст. Однак в цілому закарпатська історіографія мала просвітницький характер і в ідейно-теоретичному та методологічному плані розвивалася під впливом російської історичної думки. Її представники посилено обґрунтовували москвофільську концепцію, яка надавала історії Закарпаття "общерусский характер", а русинів представляла "народом русского племени". Проте вона мала і позитивний аспект - в умовах асиміляторської політики угорських властей її представники відгукувалися на болючі питання сучасності.

В умовах зростання угорської офіційної історіографії після 1867 р. (створення угорського історичного товариства і його друкованого журналу "szazadok" ("Століття"), Державного архіву тощо) закарпатські дослідники активно виступають на сторінках багатьох російських видань, причому як відкрито,¹ так і анонімно.² Всі вони справедливо показували політичне безправ'я і національно-релігійний гніт русинів, але помилково вбачали порятунок в "присоединении Угорской Руси к остальным областям Всероссийского края". А деякі навіть волали: "да удостоит нас Царь-освободитель хоть бы такой милости, какая оказана Татарам Добруджи и отведет нашим переселенцам казенные земли в КРЫМУ или даже на Амуре".³ На абсурдність такого заходу вказав український дослідник В. Лукич, підкресливши, що його реалізація "мала би дуже сумні наслідки".⁴

У п'ятому розділі "Розвиток історичної науки в Закарпатті в 1919-1944 рр." підкреслюється, що з входженням краю до складу Чехословаччини виникли кращі умови для наукових досліджень, розширюється джерельна база, зароджуються наукові школи й дискусії, піднімаються нові проблеми. До історії Закарпаття звертаються не тільки власне закар-

1. Уриил Метеор (И. Сильвай). О современном положении русских в Угрии// Славянский сборник. - С.-Петербург, 1875. - Том I. - С.44-54.
2. Народное движение венгерских русинов//Вестник Западной России. - Вильно, 1866. -Т. III, кн. УП. -С.39-46; Матисов. Движение народной жизни в Угорской Руси//Беседа.-Москва, 1871. -Кн. УП. -С.223-260; Путник. Современное состояние Угорской Руси//Русский Вестник.-Москва, 1900. -Т.265. -С.629-655; Об уни венгерских русинов//Русская беседа.- Москва, 1859. -Кн. ІУ. -С.І-50; Состояние униатской церкви на Угорской Руси//Вестник Западной России.-Вильно, 1866. -Т. III, кн. УП. -С.186-192.
3. Голос из Угорской Руси//Русская мысль.-Москва, 1880. -Кн. III. -С.24.
4. Лукич В. Справа руських в Угорщині//Зоря: Письмо літературно-наукове для руських родин. - 1880. -І(13) травня. -С.122-123.

патоцькі, а й словацькі, чеські вчені, а також українські дослідники-емігранти, що працювали в різних наукових закладах Чехословаччини. Про Закарпаття писали у багатьох наукових виданнях, газетах і журналах. Його минулим цікавилися вчені різних галузей наук, політичні діячі, відомі журналісти, які в значній мірі впливали на вироблення історичної концепції. Лекції з історії Закарпаття читали відомі вчені в Карловому (1925 р.) та Московському (1939-1945 рр.) університетах. Про стан вивчення історії краю йшлося на Першому з'їзді слов'янських філологів в Празі в 1929 р.

Різною була точка зору наукових шкіл і напрямків на актуальні питання історії Закарпаття. Дискусійним, зокрема, було питання про час заселення території краю русинами і його державну приналежність в IX-X ст. Чехословацька історіографія стверджувала, що русини поселилися на цій території раніше від угорців і належать до "русской" народности, а в даний момент вони повинні розглядатися як "ветвь политического народа чешско-словенского".¹ Однак були й такі чехословацькі дослідники, які визнавали, що "detzali r'avo na Podkarpatsku rus i Ukraїncu" і тільки політичні обставини перешкодили реалізації цього права.²

Найбільш виразно окреслилися дві концепції історичного розвитку Закарпаття, навколо яких велася дискусія упродовж всього досліджуваного періоду. Одну представляли "русофіли", які групувалися навколо "Общества ім. А.В.Духновича" і його друкованого органу журналу "Карпатский свет". Вони відстоювали тезу про те, що закарпатські русини - "маленькая ветвь русского народа". За "аргумент" бралася те, що нібито для русинів здавна рідним був "русский язык" і намагалися зорієнтувати їх на "русскость". Однак помилковість такої тези була доведена ще на початку 20-х років.³

Другу концепцію історичного розвитку Закарпаття представляли народовці (український напрям), які об'єдналися в товаристві "Просвіта" і свої дослідження друкували здебільшого в просвітнянському "Нау-

1. Восемь лекций о Подкарпатской Руси. - Прага, 1925. - С.10.
2. Kadlec Karl. O juridickem karakteri otnosenija Podkarpatskoj Rusi ko respubliky Cechoslovenskoj//Podkarpatska Rus obraz obstojatelstv prirodnyh, hospodarskich, politickich, cerkovnyh, jazykovyuh i prosvititelnyh. - Praha, 1923. - с.8.
3. Волошин А. О письменном языке Подкарпатских русинов. - Ужгород, 1921. - 40 с.

ковому збірнику" та журналі "Подкарпатська Русь". На основі історичних, етнографічних, мовознавчих матеріалів вони науково доводили етнічну приналежність закарпатських русинів до східних слов'ян і простежували процес формування у них української національної самосвідомості.

Найвагомішою є наукова спадщина В.М.Гаджеги, з якої виділяються монографія про М.Лучкаю¹ та статті "Додатки до історії русинів і руських церковей" у Марамороській,² Ужаській,³ Уточанській⁴ і Землинській жупах.⁵ І справа не тільки у значній кількості його праць, а й у великій джерельній базі, на основі якої висвітлено важливі питання давньої історії. Він вперше ввів в науковий обіг такі писемні джерела, як уривки з німецького літопису "Annales Fuldenses", лист німецького короля Арнульфа до болгарського царя Володимира 892 р., згадку з Гільдесгеймського літопису 1031 р. про короля Емеріха як "dux ruthenorum", зустріч архієпископа Конрада з королем Стефаном у "marchia ruthenorum" у 1127 р., грамоту галицького князя Льва про призначення Григорія у 1299 р. воеводою Березької жупи "officialis dux ruthenorum", а також уривки з грамот римських пап, угорських королів тощо.

У розділі простежено дискусію щодо достовірності угорської хроніки Аноніма "Gesta Hungarorum" ("Діяння угорців", друга половина XIII ст.), яку започаткували в кінці XIX ст. угорські (Г.Маршалі) і словацькі (Я.Печ) дослідники. Неоднозначно її оцінювали українські і російські історики. М.С.Грушевський, наприклад, вважав, що хроніка "зовсім стратила кредит у науці".⁶ В.М.Гаджега переклав з латинської мова на українську ті її глави, які підтверджують первинність заселення території слов'янським елементом.⁷

1. Гаджега В.М. Михаил Лучкай. - Ужгород, 1929. - 128 с.
2. Гаджега В.М. Додатки к истории русинов и русских церковей в Марамороши: Студії історично-архівні//науковий збірник товариства "Прогрес" в Ужгороді. - Річник I. - Ужгород, 1922. - С.140-226.
3. Там же.-Річник II.-Ужгород,1923.-С.1-64; Річник III.-Ужгород,1924.-С.155-239.
4. Там же.-Річник IV.-Ужгород,1925.-С.117-176; Річник VI.-Ужгород, 1927. - С.1-62.
5. Там же.-Річник VII-VIII.-Ужгород,1931.-С.1-167; Річник IX.-Ужгород, 1932.-С.1-67; Річник X.-Ужгород,1934.-С.17-120; Річник XI.-Ужгород, 1935.-С.17-182; Річник XII.-Ужгород,1937.-С.37-83.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси.-Львів,1904.-Т.І.-С.140.
7. Гаджега В.М. Витяги з літописа Аноніма//Подкарпатська Русь.-1929.- № 3-10.

Висновки про автохтонність слов'ян на території історичного Закарпаття В.М.Гаджега підтверджує такими проемними джерелами як давньоруські літописи, угорські і німецькі хроніки, твори візантійських авторів.

У 20-х роках І.Панькевич, Г.Стряпський, Ю.Яворський розгорнули велику роботу по вивченню духовної культури, зокрема рукописів і стародруків, покрайніх записів, літописних записок, історичних творів. У популяризації історичних знань важливу роль відіграли праці В.Пачовського, І.Кондратовича, О.Маркуша та "Етнографічне товариство Підкарпатської Русі".

З кінця 20-х років предметом дослідження стає цілком нова проблема - соціально-економічні відносини. Її дослідження започаткували Ф.Габріель¹ і А.Шаш,² а М.Бескид своєю монографією "Карпаторусская древность"³ зробив спробу висвітлити процес становлення феодально-кріпосницької системи в цілому. Якщо М.Бескид зробив висновок, що в XIV-XVI ст. основну масу селянства "было обращено просто в толпу бесправных рабов", то М.М.Делекач довів наявність в Закарпатті великих землевласників - "руської шляхти".⁴ Весь комплекс питань соціально-економічної історії Закарпаття періоду феодалізму досліджено у двотомній праці О.Мицька.⁵ Наведені ним матеріали довели безпідставність висновків О.Л.Петрова про відсутність в Закарпатті великих землеволодінь, що нібито "политическая история карпаторуссов есть только иллюзия, только мираж".⁶ Дослідження О.Мицька стало помітним явищем

1. Габріель Ф. Господарське положення Подкарпатской Русі на початку XVIII ст.//Подкарпатська Русь. - 1933. - № 1-10. - С.2-27.
2. Шаш А. Нарис соціальної й господарської історії Шенборської латифундії Мукачівсько-Чинадіївської в першій половині XVIII ст.//Науковий збірник товариства "Просвіта".-Річник IX.-Ужгород,1932.- С.101-134; Він же. Архив привеллитированного города Мукачева. 1376-1850.-Мукачево, 1927. - 156 с.
3. Бескид Н. Карпаторусская древность.-Ужгород,1928.-160 с.
4. Делекач М.М. Руська шляхта на Підкарпатській Русі. (Шляхта Ужанської Країни)//Подкарпатська Русь. 1935-1936. - С.6-13.
5. Мицько О. Нариси з соціально-господарської історії б.Угорської, нині Підкарпатської Русі.-Ужгород, 1936. - Т.І. - X+246 с.; Прага, 1938. - Т.П. - 390 с.
6. Петров А.Л. Древнейшія грамоты по истории карпаторусской церкви в ієрархія. 1391-1498 гг. - С.ХІ.

в закарпатській історіографії, зробило вплив на формування молодого школи істориків. Його не оминав жоден дослідник соціально-економічної історії Закарпаття.

У 20-50-х рр. продовжувала успішно розроблятися історія міст і сіл, яка була започаткована ще у ХІІІ ст. Появилася ціла серія статей і ґрунтовна праця П.Сова.¹ На початку 40-х років були зроблені перші кроки у визначенні історії філософської думки.²

Успішний розвиток історичної науки був перерваний угорсько-фашистською окупацією Закарпаття у березні 1939 р. Окупанти ліквідували всі культурно-освітні товариства, заборонили наукові видання, пресу. Дослідники, які не хотіли їм служити, покинули рідний край. З метою спрямування наукової роботи у вигідному політичному режиму руслі, власті у 1941 р. заснували "Подкарпатское общество наук". І хоч в його діяльності було чимало позитивних рис (видання журналів, серій, бібліотек), в цілому воно було покликане виробити концепцію етнічної окремішності закарпатських русинів, що в кінцевому підсумку мало привести до їх асиміляції. Найактивнішими творцями цієї концепції були А.Годинка і О.Бонкало. Та на шляху здійснення антинародної акції перешкодою стало визволення Закарпаття Червоною Армією та його возз'єднання з Україною, що стало предметом окремого історіографічного дослідження.³

Дисертація завершується висновками, в яких підбито головні підсумки наукового дослідження. Один із них - історична наука в Закарпатті зародилася в кінці ХІІІ ст. і найбільш плідним періодом у її розвитку була перша половина ХІХ ст. та 20-30-і роки ХХ ст. Аналіз наукової спадщини засвідчує, що тут були створені праці на європейському рівні, які друкувалися у Львові, Києві, Москві, С.-Петербурзі, Пешті, Братиславі, Відні та інших містах Європи, хоча історична наука розвивалася не в державних, а ініціативних формах.

У ХІХ ст. основна увага акцентувалася на проблемі заселення русинами території історичного Закарпаття, їх етнічної спільності з східними слов'янами та розвитку духовної культури. З 20-х років ХХ ст. значно розширяється джерельна база, діапазон досліджуваних проблем, що

1. Сова П. Прошлое Ужгорода. - Ужгород, 1937. - 312 с.

2. Потушняк Ф.М. Короткий нарис філософії Підкарпаття//Літературна неділя. - Річник Ш. - Унгар, 1943. - С.17-20; 32-34; 43-47; 54-56; 68-70.

3. Троян М.В., Данилюк Д.Д. Українська радянська історична література про возз'єднання Закарпаття з УРСР//УІЖ. - 1985. - № 6. - С.136-144.

включали соціально-економічні відносини, історію міст і сіл, антифеодалну боротьбу селянства тощо. Разом з тим вказано на дискусійні і маловивчені питання, визначено коло публікацій XIX ст., перевидання яких сприятиме якісному зростанню сучасних історичних досліджень.

Основний зміст і найважливіші положення дисертації викладені у таких публікаціях автора:

1. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917-1985). - Львів: Вища школа, 1987. - 130 с. - Позитивні рецензії: Український історичний журнал. - 1989. - № 8. - С. 151-152; Друг читача (Київ). - 1987. - 19 листопада; Закарпатська правда (Ужгород). - 1988. - 12 лютого; 1989. - 19 березня; Нове життя (Пряшів, Словаччина). - 1989. - 2 червня.
2. З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму (до середини XIX ст.). - Ужгород. - 1990. - 4, 18 др. арк. (72 с.). - Позитивна рецензія: Закарпатська правда (Ужгород). - 1991. - 8 березня. (у співвигорстві з В. І. Ільком).
3. Невідомий Олександр Духнович. - Ужгород. - 1993 (у співвигорстві з Ю. Бача). - 2, 44 др. арк. (61 с.). - Позитивна рецензія: Закарпатська правда (Ужгород). - 1993. - 29 червня.
4. Нариси історії Закарпаття. Т. I (з найдавніших часів до 1918 року). - Ужгород. - 1993. - Вступ. - С. 3-28; Розділ У. - С. 156-192; Розділ УП. - С. 256-292; Розділ Х. - С. 399-433 (у співвигорстві з І. М. Гранчаком).
5. Діброва // История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. - К., 1982. - С. 462-467.
6. Советская историография об установлении власти трудящихся в Закарпатье в 1919 г. // Тематический сборник: Великий Октябрь и Венгерская Советская республика. - Москва: Наука, 1983. - С. 149-157.
7. Рецензія на: В. В. Твердохліб. Молодь Західної України у боротьбі за воз'єднання (1917-1939). - Львів, 1983 // Український історичний журнал. - 1984. - № 6. - С. 150-151 (у співвигорстві з М. В. Трояном).
8. Українська радянська історична література про воз'єднання Закарпаття з УРСР // Український історичний журнал. - 1985. - № 6. - С. 136-144 (у співвигорстві з М. В. Трояном).
9. Рец. на: Кульчицький В. С., Настяк М. І., Ткач А. П., Ганчин В. Ю., Гураль П. Ф. Воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи). - Львів, 1985. - 168 с. // Радянське право. - 1986. - № 12. - С. 74-75.
10. Деякі питання оцінки Ю. І. Венеліна у вітчизняній історіографії // Ю. І. Венелін і розвиток міхалов'янських взаємозв'язків. Тези доп. наук. конф., присвяч. 150-річчю від дня смерті Ю. І. Венеліна. - Ужго-

род, 1989. - С.10-12 (у співавторстві з В.І.Льком).

- II. Розвиток історичної науки на Закарпатті у ХУІІІ ст.//Тези доп. І-ї народознавчої науково-практичної конф., присвяч. 200-річчю від дня народж. М.Лучкая. 17-18 листопада 1989 р. - Ужгород, 1989. - С.19-21.
12. М.М.Лучкая - історик-славіст Закарпаття першої половини ХІХ ст. - Український історичний журнал. - 1990. - № 9. - С.80-84 (у співавторстві з В.І.Льком).
13. Історія Закарпаття в працях О.В.Духновича//Тези народознавчої наук.-практ. конф., присвяч. 160-річчю з дня народження Т.Легоцького. - Мукачево, 1990. - С.13-14.
14. Проблеми історії Закарпаття на сторінках західноукраїнської періодики ХІХ ст.//50 років воз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів в Бесарабії з УРСР: Тези доп. республ. наук. конф. (Чернівці, 22-24 листопада 1990 р.). - Чернівці, 1990. - С.131-132.
15. Популяризація історії Закарпаття на сторінках журналу "Наш рідний край"//Тези ІІІ народознавчої наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. О.Маркуша (25-26 жовтня 1991 р.). - Хуст, 1991. - С.11-13.
16. Питання історії України в закарпатській історіографії ХІХ ст.// 370-річчя Хотинської війни: Тези доп. міжнар. наук. конф. (Чернівці, 27-28 вересня 1991 р.). - Чернівці, 1991. - С.57-59.
17. Зародження історичної науки на Закарпатті//У Всеукраїнська конференція "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" (жовтень 1991 р.): Тези доп. та повідомл. - К.-Кам'янець-Подільський, 1991. - С.40-41.
18. Оцінка творчої спадщини Ю.І.Гуци-Венеліна у вітчизняній історичній літературі//Український історичний журнал.-1992.-№ 3.-С.32-39 (у співавторстві з В.І.Льком).
19. До оцінки історії національного руху на Закарпатті в 1919-1939 рр. //Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.)// Тези доп. Другої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. Частина перша.-К.-Миколаїв, 1992. - С.47-49.
20. Розвиток історичної науки на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст.// Матеріали наук. конф., присвяч. пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). - Ужгород, 1992. - С.253-256.

21. Оцінка творчої спадщини Д.І.Гуца-Венеліна у вітчизняній історіографії//Д.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ: Матеріали міжнар. наук. конф. - Ужгород, 1992. - С.39-53.
22. Історична спадщина О.В.Духновича//Тези доп. наук. конф. "Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х роках ХХ ст." - Ужгород, 1992. - С.59-63.
23. Еміграція із Закарпаття. Історіографія//Українська еміграція. Історія і сучасність: Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади.-Львів, 1992. - С.369-377.
24. Ю.Целевич як історик Закарпаття//Історик, етнограф, педагог: Матеріали міжвузівської наук. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Юліана Целевича. - Івано-Франківськ, 1993. - С.31-32.
25. Міста Закарпаття як центри освіти та науки в період середньовіччя//Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування. (Історія та сучасність): Тези міжнар. наук.-практ. конф. (м.Рівне, 7-9 квітня 1993 р.). - Рівне, 1993. - С.270-272.
26. До оцінки наукової спадщини О.В.Духновича//О.В.Духнович і слов'янський світ: Програма наукової конференції (23-24 квітня 1993 р.). - Ужгород, 1993. - С.165-166.
27. В.М.Гаджега - дослідник історії і культури Закарпаття//Carpatica.-Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи, вип. 2. - Ужгород, 1993. - С.187-193.
28. Покрайні записи як історичне джерело//Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали наук.-практ. конф. - Ужгород, 5-6 травня 1992. - Ужгород, 1993. - С.133-141.
29. Роль закарпатської історіографії у формуванні української національної свідомості//Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура". -(Ужгород, 26 серпня - 1 вересня 1991 р.). - Ужгород, 1993. - С.160-168.
30. П.Д.Лодій//Календар "Просвіти" на 1994 р. - Ужгород, 1994.- С.84-85.
31. В.М.Гаджега - дослідник історії Закарпаття//Календар "Просвіти" на 1994 р. - Ужгород, 1994. - С.124-126.

32. С.А.Фенцик//Календар "Просвіта" на 1994 р. - Ужгород, 1994. - С.156-159.
33. Початки закарпатської історіографії//матеріали наук. конф. викладачів історичного факультету. - Ужгород, 1994. - С.52-64.
34. Розвиток історичної науки на Закарпатті в другій половині XIX ст.// Матеріали наук. конф. викладачів історичного факультету. - Ужгород, 1994. - С.65-70.
35. Книга, що йшла до нас 37 років. - Рецензія на: Маркус В. "Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944-1945". - К., 1992. - III с.//Інформаційний листок Комісії зв'язку й інформації Закарпатських Українців в Діаспорі (КОЗІ), ч.23, січень-лютий 1994. - С.7-8.
36. Апотеоза Срібної Землі//Карпатський край. Незалежний народний тижневик Ужгорода і краю. - 1991. - № 36. - С.2-32; 1992. - № 1. - С.33-64.

З теми дисертації в обласній пресі опубліковано також 24 науково-популярні статті і рецензії.

Daniiluk Dmytro Dmytrovych. The development of Historical science in Transcarpathia "since the end of the 18th century till the middle of the 20th century".

Dissertation for the degree of doctor historical science, In manuscript, specialization 07.00.02. History of Ukraine, Uzhgorod State university, Uzhgorod, 1994.

The process of the birth of historical knowledge and its transfer into a science in Transcarpathia is investigated in this dissertation. The competitor discovered and studied scientific works of all the historians, since the end of the 18th century up till 1945, which had been published in Hungary, Austria, Ukraine and Russia. At the same time the manuscript and epistolary heritage of the scholars has been analysed, their place in home and foreign historiography displayed.

On the basis of the above-mentioned the conception processes of the Transcarpathia historical development, as well as the stages of the historiography qualitative advance, in particular the extension of the source study basis, the range of questions under investigation, the emergence of scientific schools and directions, the subject and content of the discussions with Hungarian, Czech and Slovak historiographies have been traced.

These have permitted the candidate for a degree to arrive at a conclusion that Transcarpathia as far back as in the nineteenth century gave birth to well-known historian-scholars who were successfully working both in their native land and in Austria, Russia, Bulgaria and Italy.

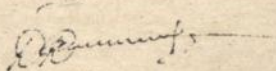
Данилюк Д.Д. "Развитие исторической науки в Закарпатье (с конца XVIII - до середины XX ст.)". Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук в виде рукописи по специальности 07.00.02 - история Украины, Ужгородский госуниверситет, Ужгород, 1994.

Впервые исследуется процесс зарождения исторических знаний в Закарпатье и перерастание их в науку. Соискатель выявил и изучил научные труды всех историков, которые выходили в Венгрии, Австрии, Украине, России на латинском, русском и венгерском языках с конца XVIII ст. и до 1945 г. Вместе с тем проанализировано рукописное и эпистолярное наследие ученых, показано их место в отечественной и зарубежной историографии.

Изучены этапы формирования концепции исторического развития Закарпатья, качественного роста историографии, в частности расширение источниковедческой базы, круга исследуемых вопросов, возникновение научных школ. Определен предмет и содержание дискуссий с венгерской и чехословацкой историографией.

Сделан вывод о том, что Закарпатье еще в XIX в. дало известных ученых-историков, которые успешно работали в своем крае, а также в России, Болгарии, Италии.

Ключові слова: маргіналії, літописні записки, рукописи, стародруки, джерела, публікації документів, наукові праці, школи, товариства, дискусії, угорська, чехословацька історіографія.

Ужгородський виробничо-видавничий комбінат "Патент".
294013, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101.
Замовлення 2740. Тираж 100.

AB 31.358